

ERDÉLYI MÚZEUM

XIII. kötet.

1895.

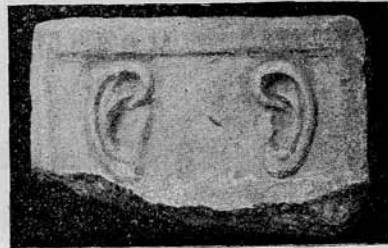
VII. füzet.

Érdekes római régiség.

A télen báró Jósika Samu ő nagyméltósága valami feliratos római köveket említett nekem, a melyeket csáki-gorbói kertjében talált, és a melyeken *fülek* vannak kifaragva. Megvallom, első pillanatra nem tudtam elképzelni, milyenek lehetnek ezek a >füles< kövek és mit jelenthetnek rajtuk a fülek; annál kevésbé, mivel a feliratok töredékéből állítólag nem lehetett semmit kimagyarázni. Kértem tehát a báró urat, szíveskedjék a köveket hozzám beküldeni, a mire annál szívesebben ráállott, minthogy ugyanis múzeumunk régiségtárának szánta volt.

A nem nagy három kőlap be is érkezett hozzám, és imitt adom leírásukat.

1. Töredék egy 2 cm. vastagságú lapból belföldi fehér mészkőből. A töredék nyilván a lap teteje volt, szélessége $14\frac{1}{2}$ cm. a mely egyszersmind az egész ép kőlap szélessége is, magassága a töredéknek 7—8 cm., alkalmasint az ép lap egész magassága sem lehetett sokkal nagyobb,

mert aligha hiányzik belőle egyéb, mint a két sornyi felirat, a melynek a betűi semmi esetre se lehettek nagyok. A kőlap egy 1.5 cm. szélességű sávval bekerített sekélyesen mélyített lapon két dombormivű fülkagylót mutat, a melyek anynyiban tesznek egy párt, a mennyiben az egyik jobb, a másik bal fül, de nem egyenlők se alak, se nagyság tekintetében; a jobb fül tetemesen nagyobb a balnál, kivitele is szembetűnően durvább, noha mind a kettő elég híven ábrázolja az emberi fülkagylók idomát.

2. A második kő egy 5.5 cm. vastagságú hátul is egészen simára faragott lap baloldali töredéke ugyanabból az anyagból. En-

nek megvan az egész magassága 22 cm., alsó széle éppen úgy, mint balfelőli oldalrésze, durván ugyan, de derékszög alatt van lefaragva, holott a felső oldalszél a hátlap felé lejtő ferde tetőzetet alkot; különben a töredék szélessége 26 cm. és valószínűen kisebb fele ez a ketté tört kőnek. Az előlapot egy karima veszi körül, a mely egy

3.2 cm. szélességű sima léczből és ezen belül egy 2.5 cm. szélességű lapos hornyolásból áll és egy egészen sima lapot foglal bé, a melyen egy emberi jobb fül kagylója domborodik, a mely⁷felett a karima felső része alatt a következő felirat áll: LATEIN, holott a fül alatt a karima alsó részefeleltes áll: ΘΕΩ·Υ

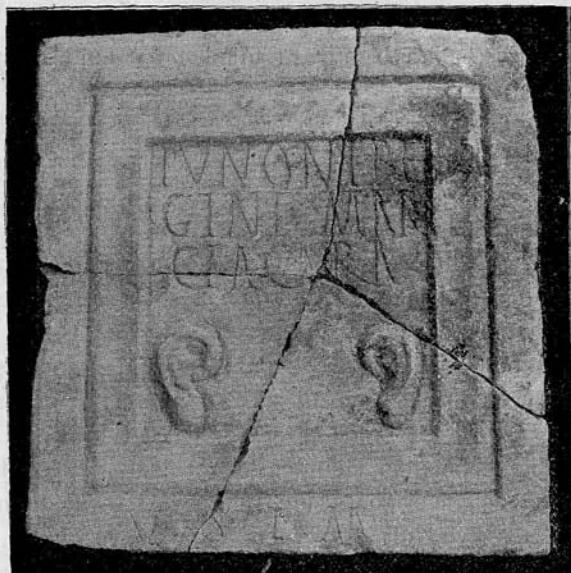
Noha a felső felirat betűi mind beleillenek a latin betűsorba, az alsó felirat nyilván és minden kétséget kizárva görög, s ebből azt következtetem, hogy a felső is

alig ha nem görög volt. Nagy valószínűség szól a mellett, hogy a felső feliratban nem volt semmi egyéb mint egy név; az alsó sorban az Θεῶ után egy Υ betű áll, és azt hiszem nem csalódom, ha úgy egészítem ki: Θεῶ ὕψιστοϛ. Ezt a kiegészítést onnan veszem, hogy a berlini múzeumban van egy dombormű, a mely egy pár szemet ábrázol, és a mely alatt két sorban áll: εἰς δὸς τῆ δὴ ὕψιστοϛ (ΕΙΣΙΔΟΘΑΙΝ) ΨICTΩ, Ld. Ivan v. Müller, Handbuch d. klass. Alterthumswissenschaft, Bd. V. 5-te Abth. 65 lap, 11. jegyz. és III tábla 5. ábra) legalább nem tudok más istenséget, a melynek a neve Υ betűn kezdődik.

3. A harmadik kőlap, a mely jóval későbbben jutott a kezemhez, már egész, de négy darabra van törve. Az anyag ugyanaz, a mely a másik kettőé, a lap vastagsága 3.3 centiméter, szélessége 28.5

cm., magassága 29.5 cm. tehát csaknem négyzet alakú, hátlapja sima, előlapja kettős foglalattal van körülveve; a külső és belső egy mély berovással van egymástól elkülönítve; mindenike három cm. széles, a külső sima, a belső kissé domború. Az úgy körülfogalt sima lapon áll:

IVNONIRE
GINI MAR
CIACARA

E felirat alatt van egy dombormívű fülpár, aztán a foglalattal külső síma részén alól a szokott V S L M. Ezen a táblán a munka meglehetősen esetlen, a quadratarius nyilván nagyon tudatlan volt, a mi mellett tanúskodik a második sorban a *regini*, e helyett: *reginae* v. *regine*.

Egybevetve a három emléket, azonnal látjuk, hogy nem egyebek, mint hálaajándékok valami fülbaj, tán éppen időleges sükettség csodaszerű meggyógyulásaért annak az istenségnek felajánlva, a melyhez a beteg gyógyulásért imádkozott és a melynek aztán fogadásból állította fel a szentélyében, vagy a szentélye környezetében ezeket a fogadalmi táblákat. Érdekes volna, ha végire lehetne járni,

nincs-é a lelőhely táján valami forrás vagy éppen fürdőhely, a melynek a használata eszközölte a gyógyulást.

Többnyire, sőt rendszeren Aesculapius szentélyeiben szoktak az ily hálaemlékek helyet foglalni, állították azonban, a mint látjuk, más istenségek szentélyeibe is. Itt az egyik Θεός ὕψιστος-nak van ajánlva. Hogy ki az a Θεός ὕψιστος? Miután az idézett hasonló berlini emlék Σεῦς ὕψιστος-t nevez meg, nyilván a Jupiter Optimus Maximus görögös megszólításával van dolgunk és ehhez igen jól talál, hogy a másik emlék Juno Regina tiszteletére készült. Ez utóbbi emléket egy nő állította és csak is ezen van a megelőzőtt votum említve, noha bizonyára minden ily emlék az >ex votok<-k közé tartozik.

A mi az emlékeket kiválóan érdekessé teszi: az a ὕψιστος istennév, a mely tudtommal alig fordul elé többször az erdélyrészi epigraphicában.

A 3. számú kő felajánlója Marcia Cara asszonyság kétségen kívül római hölgy volt, vagy legalább is elrómaisodott család leánya. Hogy ki állította a második számút, azt bajos kisütni. Igen csábító az az olvasás Julius v. Junius Atejus M., mert az utolsó betű nyilván csonka M betű; de az írat ily módon való felosztása éppen nem biztos, mert a szókat elválasztó pontokhoz hasonló mélyedések vannak az A és T közt is, sőt a T és E közt is, és a kő jelen állapotában lehetetlen eldönteni, hogy melyik van odacsinalva, melyik lett oda véletlenségből. Meg kell tehát nyugodnunk abban, hogy a háládatos gyógyult nevét nem tudjuk.

A mi az emlékek korát illeti, csakis annyi bizonyos, hogy abból az időből származnak, a mikor a római uralom ezen a vidéken még fennállott. Pontosabb időhatározásra sem adatot, sem más támpontot nem nyújtanak.

Minthogy a három emlék képét is adhatjuk, ezzel el van mondva minden, a mi ismertetésökre vonatkozik.

De nem állhatok ellent a kísértésnek, a mely itt egy kis kitérésre kész a római világ egy igen nevezetes tünetére.

Hogy mi módon szülemlett meg az emberben legelőbb az istenség fogalma, azt hiszem nem kérdés. Az a szoros kapcsolat, a mely ok és okozat közt van, már következetességénél fogva is nagyon korán rávezette az emberi ész ébredő észlelő tehetségét, hogy

az ember nem bir képzelni okozatot, a melynek oka nincs. Bármely tünemény vagy esemény tehát, a mely magára vonta az ember figyelmét, részint érdek következtében, részint kíváncsiságból arra ösztönözte, hogy keresse az okát és könnyű elképzelni, mily kevésnek bírta ezt az okát megtalálni, holott ösztönszerű meggyőződése azt sugta neki, hogy ennek az oknak léteznie kell, mert »ok nélkül nem történik semmi«. Innen csak egy lépés volt addig a tapasztalatig, hogy ugyanazon ok mindig ugyanazon vagy legalább is hasonló hatást tett. Okot és okozatot tehát bizonyos észszerű törvényszerűség kapcsol egybe és minthogy a kezdeties ember körülbelől éppen úgy gondolkozik és okosodik mint a gyermek, csakhamar bekövetkezett annak a felfogásnak a kifejlődése, hogy ezek az ész- és törvényszerű következetességgel működő okok nem lehetnek egyebek, mint észszel és ítélő tehetséggel felruházott élő lények, a melyeket érzékelni ugyan nem lehet, de a melyek hatásukkal folyton tanúskodnak a maguk létezése és valódisága mellett. Így keletkezik az első hit: vannak és léteznek érzékkel észre nem vehető, tehát nem anyagi lények, a melyek működése és hatása folyton érezteti magát a körülöttünk történő eseményekben és észleletünk körébe eső tüneményekben; modern kifejezéssel élve: vannak és léteznek működő erők az anyagon kívül, tehát anyagi test nélkül . . . »szellemek«.

Am e mellett a kezdeties ember éppen úgy, mint a gyermek, a maga képzelődésében élettelen tárgyakkal is szeret érzéseket, akaratot, értelmiséget tulajdonítani. Avagy nem azt jelenti-é, a mikor a gyermek megveri az asztalt, a melybe beleütötte a fejét, vagy lehordja a követ, a melybe belébottlott s több efféle? Az ily nem élő tárgyak merő tehetetlensége ennek a felfogásnak nem állotta útját, mert a képzelet a kezdeményező akarral felruházott élő szellemet belehelyezte az élettelennek látszó tárgy lényébe, mint benne lappangó erőt, a melynek a működése mintegy alvászzerű tétlenséggel van lebilincselve, mint az a tüzes szikra, a mely a kovában lappang és csak az aczél ütése következtében szökik ki és válik láthatóvá, sőt gyújthat is. Így népesíti be a kezdeties képzelet az egész mindenséget érzékelhető és nem érzékelhető erőkkel, a melyek önállóan vagy tárgyakhoz kötve öntudatos akarral okozák mind azokat a tüneteket, a melyeknek az ember nem bírja kita-

látni vagy kifürkészni az okait. Megelevenedik az egész természet és az egész mindenség, még az emberi kéz készítményei is lakósaivá válnak egy-egy szellemi lénynek, a mely benne és általa működik.

A mindennapi tapasztalásból tudta az ember, hogy az anyag magára merőben tehetetlen — még akkor nem volt felállítva az az elv, hogy az erő nem egyéb, mint az anyagnak egy tulajdonsága — ha tehát az anyag mégis mozog, hat, tüneményekben szerepel, sőt tüneményeket okoz is: ez nem lehet, nem történhetik másképpen, mint azoknak az önálló, öntudatos és céltudatos erőknek a működése által, a melyek mint eleven erők éltetik és mozgatják az egész mindenséget.

De az is szembeütő volt, hogy ezeknek az erőknek az önműködése sokszoros befolyással van az emberre és sorsára. Hol kedvezően és előnyére, hol ellenségesen és kárára hatottak. A mindig személyesítő kezdetes felfogás tehát kezdte megkülönböztetni a jóindulatú és jótékony szellemeket a gonoszoktól és kártékonyoktól, és e szerint kívánta osztályozni; de csakhamar tapasztalta, hogy ugyanaz az egy szellem néha jótékony, néha kártékony; ugyan az a tűz, a ki hű segédje volt étele elkészítésében és melegével enyhítette a fagyot, más alkalommal megemésztette élelmi szereinek készletét és az időjárás viszontagságaitól védő hajlékát. Így keletkezett aztán az a hit, hogy egy ily szellem lehet néha jó indulatú és kegyes, néha meg haragos és bosszankodó.

Ennek és a személyesítésnek két következménye lett. Egy felől úgy találta az észlelő ember, hogy azok a szellemi lények nem egyenlő hatalmúak, egyik hatalmasabb, erősebb a másíknál; ám egyúttal azt is tapasztalta az ember, hogy némelyik szellemen ő tud uralkodni, holott más meg hatalmasabb mint ő. Másfelől a személyesítés önkénytelenül oda vezetett, hogy ezek a szellemek többé kevésbé emberi alakot öltöttek; emberi módon gondolkozóknak, érzőknak és működőknek képelték, tudtak szeretni és gyűlölni, örvideni és búsúlni, megharagudni és kiengesztelődni; lehető volt az embernek velök viszonyba lépni, érintkezni sőt értekezni is; módot tudott találni az ember arra, hogy befolyást szerezzen rájuk, egy-egy tette rábeszélje, a másíkról lebeszélje, akaratuk és szándékaik módosítására, sőt merő megváltoztatására bírja stb.

Nem folytatom tovább ezt a már is igen hosszúra nyúlt elmélkedést. Azt hiszem, minden további szószaporítás nélkül is megérti a figyelmes olvasó, hogy így indult meg minden theogonia és minden mythológia, elkezdve a fetisizmuson egészen a monotheizmusig, sőt mondhatnám, hogy még ebben is sok nyoma és maradványa él ennek a felfogásnak. Az embert minben lépten-nyomon megszámlálhatatlan sokasága a szellemi lényeknek környezi és kíséri; vannak ezek közt örökkévaló hatalmas istenek, alárendeltebb állású félistenek, nemtők, manók, kísértetek, testőktől elvált de örök életű emberi lelkek és árnyak; vannak köztük korlátolt tartamú életűek is; de mindenik a maga nemében önálló személy és miután már maga a testnélküliség, az anyagtalanság tökélyesebb lénynek minősíti, mégis valamennyien emberi módon gondolkoznak, éreznek, látnak, hallanak, élveznek és szenvednek, mert hiszen az ember képzelődő tehetsége mást nem bír felfogni.

Mínthogy annyian vannak, hogy az egész világot sűrűen benépesítik, a közöttük mozgolódó embernek lehetetlen nem jönni velök érintkezésbe. Vagy ő ütközik valamelyikbe, vagy közülök valamelyik ütközik beleje. Az érintkezés kimaradhatatlan következménye, hogy az egyiket megszeretik, a másikat gyűlölik, egyiknek kedveznek, a másikat üldözik; tudnak az embernek használni és ártani. Mint tisztán szellemi lények aztán nagyon érzékenyek is, igen könnyű őket megsérteni és megharagítani, a miért aztán bosszút is állanak, ha nem sikerül őket kibékíteni és megengesztelni.

De ezek a tisztán szellemi lények, istenek, angyalok, nemtők, daemonok, stb. stb., a kiket az anyagi test korlátai nem bilincselnek, tisztábban látnak, többet és jobban tudnak és értenek, tehát sokkal bölcsőbbek és előrelátóbbak, mint a test sulyától lefelé nyomott ember. Látják és tudják ők a jövőndőt is, jobban bírják megítélni, hogy okos, helyes dolog-e valami vállalatba belefogni, illik-e ezt vagy azt cselekedni, valamely szándék vagy terv nem bűnös-e s több efféle. Mennyi bajt, szenvedést és kárt lehetne elkerülni, ha nálók útásítást, tanácsot lehetne kapni!

Ime ezernyi ok, a mely tanácsossá, kívánatosá sőt szükségessé teszi, hogy az ember e szellemi lényekkel, istenekkel, angyalokkal, nemtőkkel stb. keresse az érintkezést, keresse a velök való értekezhetés módját és eszközeit, ismerje meg hajlamaikat stb. stb.

A nagy tömeg ezt a kívánatosságot csak homályosan érezte; elmesebb és ravaszabb egyének ezt kilesték, és beállottak közbenjáróknak. Csakhamar keletkeztek jósdák, zarándokoló helyek, esodajelek értelmezői és előidézői; megtanították az embereket imádkozni, áldozni, mindenféle szertartásokkal az istenek és szellemek kegyét keresni vagy haragjukat engesztelni. Az ilyeneknek aztán gondjuk volt rá, hogy tanításukat isteni kinyilatkoztatás vagy ihlettség eredményeként mutassák be, s így nem csuda, hogy sikerült nekik embertársaik egy részét a maguk érdekébe belevonni, a másiknál feltétlen hitet és bizalmat nyerni.

Az ókori világ polytheisztikus népeinél mindenütt találkozunk ezzel az irányzattal, de a felfogás mégis nagyon különböző volt. Ki lehetne ezt mutatni egész részletességgel, ha összehasonlítva elősorolnám az ó korbéli ismert nemzetek vallásait és az ezekben kifejezésre jutott fogalmat az istenségről. De minthogy ezt itt csak nagyon röviden és vázlatosan tehetném, a mi semmi esetre sem elégtené ki olvasómat, nem bocsátkozom be ebbe a fejtegetésbe, hanem szorítkozom csakis a római világ isteneire.

Bármennyire is hasonlít az a római mythologia, a melyet a kifejlett római irodalomból ismerünk, a görög mythológiához, mégis jól tudjuk, hogy a római vallás ösmagva éppen nem görög, hanem ó-italiai, és ha szinte görögös mezbe öltöztette is a maga isteneit, jellemüket még sem tudta vagy nem akarta oly gyökeresen átváltoztatni, hogy minden lépten-nyomon el ne árulják a maguk eredeti természetét. Már most nézzünk végig a római sacralis rendszeren, a papi testületek szervezetén, a szertartásokon, az ünnepi naptáron s általában mindazokon az intézményeken és cselekményeken, a melyek a vallás gyakorlatához tartoznak; azt fogjuk találni, hogy mint valami vörös fonal úgy vonúl végig valamennyin a *családiasság* alapeszméje. A római nemzet a maga isteneit éppen úgy tekinti a család tagjainak, mint a hogy a cselédjeit a szűkebb körű háznép tagjainak nézte; a nagy család az az állam, a nemzet, a melynek egész osztályozása és szervezete a család mintaképeire alakult. — Római ösfelfogás szerint az állam feje a nagyobb szabású család patertamiliás-a; királyi vagy consuli hatalma a családfő patria potestas-a, a mely tudvalevőleg a házi

főpap méltóságát, jogait és kötelességeit is magában foglalja. Az istenek, még az u. n. nagy istenek a »dii magni« vagy »dii consentes« is, eredetileg házi istenei a római népnek, »dii magni« vagy »dii penates populi Romani, csak későbbben válnak külön a »dii penates publici« az egyes háztartások »lares et penates« nevű házi szellemeitől. Mint ily házi istennel érintkezik velük a pater familias, az állam feje vagy az államfő erre külön megbízott képviselője: pontifex, flamen stb.

És mit vár, remél, kíván sőt követel a római állam a maga isteneitől? A mit a család jog és méltányosság szerint várhat és követelhet minden tagjától: feltétlen ragaszkodást a család kötelekéhez, védelmet minden veszély ellen, segítséget minden bajban és minden munkában, jó tanácsot minden kétes kérdésben. Ez a római felfogás. Az isten természetesen ezekkel a kötelezettségekkel szemben jogokat is követel, és ezeknek a jogoknak az elismerése, a fogalatja az, a mit a »pietas« a »jus et fas« kifejez.

De a római ember »pietas«-a nem zárja ki a »prudentia«-t. Ezért minden oly vallásos cselekménye, a melylyel valami szolgálatot kér a maga istenétől, egy nemévé válik az alkunak »Tedd meg isten nekem ezt a barátságot, aztán én is adok vagy teszek neked valamit érte«. Ez a *votum*, a tett »igéret«, a mit azonban az élelmes római csak akkor váltott be, *solvit*, a mikor az illető isten rászolgált »*merito*«, s akkor önkényt, szívesen tette »*libens*« ; pedig tartozott vele, mert »*voti damnatus*« volt, szintúgy a szóbeli kötelező szerződés jogi következményeit csatolta az istennek tett fogadalom eszméjéhez.

Innen az a solemnis formula, a mely minden fogadalmi feliraton ott van: V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito).

Am az illető isten — már t. i. az ő világi képviselője — ezzel nem érte be. Kellett neki egy-egy kis *réclame* is, mert nagy volt a verseny! Ezért megkívánta, hogy a fogadalmi tárgy említse meg, figyelmeztessen arra az érdemre, a melyért az illető áldozat mintegy megjutalmazta. Innen ezek a kifejezések: »P(ro) S(alute) Imp(eratoris) . . . vagy Leg(ati) Aug(usti)« s több efféle; s hogy az olvasni nem tudó is megérthesse, miféle jótéteményért hállakodott valaki az illető istenségnek, kifaraghatta szépen azt a test-

rész, a melynek csodálatos meggyógyításával érdemelte meg az isten az »ex voto» felállítását!

Olyanforma volt ez, mint a mikor ma egy csodaszer hirdetője közöl a hirdeténye mellett egy csomó levelet, a melyben hálaírodnak azok, a kik a hirdetett csodaszernek köszönhetik gyógyulásukat.

Kolozsvárt, júliusban 1895.

FINÁLY HENRIK.

A magyarországi örményekről.

Most, hogy az örmény kérdés az európai közvéleményt foglalkoztatja, alkalomszerű a magyarországi örmények ismertetése.

Nemcsak általános nézet, de történelmileg is igazolt tény, hogy e hazában szétszórva élő örmények 1672-ben jöttek át tömegesen a mostani erdélyi részekbe.

Téves azonban azt hinni, hogy a jelzett időpont előtt Magyarországon az örmények ismeretlenek lettek volna. Hiszen a magyar őstörténelmi hagyományok hű tolmácsolói, Kézai és Thuróczy krónikások egyhangúlag tanúsítják, hogy örmények már a vezérek és első magyar királyok alatt is jöttek be és telepedtek itt le.

De a magyarhoni örmény gyarmatok régisége és jelentékeny száma felől tanúskodnak az esztergomi örményekre vonatkozó királyi oklevelek is, melyeket IV. Béla és Kun László korából felhoz Fehér György a *Diplomaticus Codex*ben.

De az örményekre vonatkozólag nemcsak az anyaországban, hanem az erdélyi részekben is a XV. századnál régibb keletű adatok találhatók. Egyfelől minden bizonynyal az örményekről elnevezett s manap is Erdélyben létező helynevek (mint Szászörményes, Örményszékes, Örményes stb.) másfelől egy 1573-ból származó s Csikszépviz községben látható örmény feliratú sirkő igazolja ezt. De bizonyítja ezt még Illyés András könyve, hol is az olvasható, hogy Thalmust, a középkorban nevezetes kereskedő helyet a Vöröstoronynál *örmények*, görögök és zsidók lakták s Benkő József könyve, hol is azt olvassuk, hogy 1600. okt. 25-én a Léczfalván tartott országgyűlésen görög és örmény kereskedőknek az országból való kitiltására törvény hozatott. Ha még mindezen adatokhoz hozzáveszszük azon Szalay László történetíró feljegyezte esetet, hogy II. Endre magyar király hasonnevű fiát Leo örmény király leányá-

nak jegyezte el — úgy rátérhetünk a hazai örmény viszonyoknak közelebbi ismertetésére.

A mostani örmények egy más, a fennebb említettektől külön vált s különböző időben s okokból Arméniából kiszármazott s Erdélyben megtelepedett gyarmatnak ivadékai. Az itteni örmények hiteles történelmi adatok és hagyományok egyhangú tanúságtétele szerint Áni városából származtak, mely város Nagy-Örményország Ararát tartományának Sirág nevű megyéjében feküdt. E város egyidőben székvárosa is volt az örmény királyoknak. Ánit, 1239-ben Dsingiszkán mongol-tatár serege elpusztította s a mi a városból még fennmaradt, azt rommá szórta az 1319-iki földrengés. A mostani örmények ősei 1239-ben Ánitól bucsút vettek és északi Kaukáziában, s a Kazán és Asztrakán közötti vidéken telepedtek meg, hol szenvedések között 1330-ig maradtak s innen, a kútfők szerint negyvenezerre számított örmény család 1330-ban átköltözött Krimbe, hol őket a félszigetet uraló genuaiak vendégszeretettel fogadták. Minthogy azonban az itteni török-tatár dúlás miatt az örmények közül is többen elvesztek, a megmaradottaknak futásban kellett menedéket keresniök. A menekülteket Lengyelhon városai: Kameńicz, Mohilov, Lemberg, Stanislav, stb. fogadták kebelükbe. Lengyelországból aztán többen, még most sem tudni mikor és miért, átköltöztek Moldvába s itt hét várost alapítottak. Innen pedig szintén üldözve, sokan az erdélyi havasokba, onnan pedig I. Apafi Mihály fejedelem engedelmével a havasok aljában fekvő helységekre (Görgény, Petele, Batos, Felfalu, Gyergyó-Szentmiklós és Csikszépviz) vonultak. A nevezett fejedelem az örményeket a belvillongások, török és tatár dúlások által megfogyatkozott országa benépesítése és a kereskedés előmozdítása tekintetéből vendégszeretettel fogadta, kiváltságokkal és szabadalmakkal ajándékozta meg s így lehetővé tette azt, hogy megalapított városaik: Szamosujvár 1726. és Erzsébetváros 1738. a szabad kir. városok sorába emeltessenek. A fejedelemnek az örmények iránt való vendégszeretetéről legjobban tanúskodik 1684. okt. 26-án Gyulafehérvárról kelt pártfogó irata, melyben megengedi az örményeknek, hogy falvakban és akármely helyeken és minden vásáron szabad kereskedésük lehessen s őket személyükben vagy javaikban megháborítani vagy megkárosítani senki se merészelje. Ezért az örmények száz-száz kordoványt tar-

tozzanak készíteni, melyhez a görgényi udvarbíró növényfestéket csináljon. — II. Apafi Mihály sem feledkezik meg az örményekről, mert 1699-ben kiadott kiváltságlevelében kimondja, hogy az örmények »mindenütt saját maguk által választott bíró alatt álljanak és sem maga a fejedelem, sem tisztjei által semminemű szolgaságra nem kényszeríthetők, hanem teljes szabadsággal kereskedhetnek az egész országban« És kereskedtek is az örmények ez időben különösen szarvasmarhakkal, úgy, hogy megjelentek azokkal Augsburgban, Nürnbergben és Buccarin át egy ideig a velencei tartományokban is. Egy régi feljegyzés szerint az erdélyi örmények a múlt században évenként átlag mintegy negyvenezer darab szarvasmarhát szállítottak a külföldi piacokra, úgy, hogy kereskedésük csak ebben az egy cikkben mintegy ötödfél millió forintot, az akkori viszonyok között óriási összeget jövedelmezett az országnak. De a nagyarányú kiviteli kereskedéssel az erdélyi örmények közvetítették a behozatalt is — a napjainkig fennmaradt számos útlevél tanúsága szerint — Boroszlórról, Varsóból, Lipcséből s a külföldnek más piacairól. A főurak, elkezdve a gubernátoron s püspökön, általuk vásároltattak be a külföldön egyes cikkeket s bennük találtak egészen megbízható egyéneket egyéb pénzbeli ügyeiknek elintézésére. E tekintetben csak Kornis Zsigmond kormányzónak 1721-ből kelt „Adjon Isten minden jót Szamosujvárnak“ kezdetű levelét említjük, melyben „négy száz hét magyar forintokat“ küld a „Lipsiából hozott portékák“ árában.

De az Apafiakon kívül más uralkodók is elismerték az örmények által nagyban űzött kereskedelem fontosságát. Így III. Károly 1733-ik kiváltságleveléje azt célozza, hogy az örmény nemzetnek szabad kereskedése legyen s e végből — a kiváltságleveléje szerint — különös kiváltságokat akarunk nekik adományozni, valamint kereskedésök előmozdítása végett egész erőnkől illő segílyt fogunk nekik nyújtani. II. József 1785-iki kiváltságleveléje pedig azt célozza, hogy az «örmények az erdélyi kereskedés előmozdításában még nagyobb gondnal és törekvéssel működjenek s a kereskedés gyakorlására és gyártmányaik terjesztésére s műhelyek felállítására még inkább szorgalmaztassanak.»

A kereskedésen kívül, minthogy az örmények, az örmény helységekben kívül örökös földbirtokot nem vehettek, csak zálogban vagy

haszonbérben tartottak földeket, a papi, katonai vagy orvosi pálya lett legkeresettebb, mignem 1840-ik év elején az erdélyi országgyűlés honosítja őket, a 48-iki vívmányok pedig az örményeket is végkép egyenjogúvá tették a haza minden polgárával, bárha előzőleg az uralkodók — köztük Mária Terézia — több örménycsaládot nemesi rangra is emelt.

Itt említjük fel, hogy 1739-ben még mindig 30—40 örmény család jött be ez országba, még pedig közvetlenül Örményországból s Ujvidéken telepedett le akként, hogy midőn a törökök 1739-ben Belgrádot elfoglalták, e város lakóinak nagyrésze a katolikus németek, görögök, szerbek és *örmények* Erzerumi Jakab vezetése alatt a török zsarnokság alól menekülve a Száván és Dunán átkeltek: a szomszédos magyar földre jöttek át, Ujvidéken megtelepedtek s itt 1746-ban felépült templomukat felszentelték, mely 1849-ben leégett. Az e helyébe épült templomot 1891-ben újból megáldották s azóta a vallás révén, az itteni örmények szintén egy telepet képeznek.

Az örmények *polgári helyzetét* illetőleg még kiemeljük, hogy a feltételek, melyek mellett befogadtattak, szólottak arról is, hogy az örmények nem fognak külön nemzetnek tekintetni, hanem a magyarokhoz számíttatnak. A falvakból leginkább Besztercze, Szamosujvár, Erzsébetváros és Gyergyó-Szentmiklós városokba, innen pedig az egész országba elszéledt városi örményeknek feje kezdetben egy kebelbeli bíró volt, ki oly hatalommal bírt, mint Örményországban a nemzeti bíró, a ki azonban alá volt rendelve a székelői főbíráknak. Törvénykezésük örmény nyelven folyt s csak akkor, midőn a per magasabb forum elé került, folytatták azt latin vagy német nyelven. A városoknál szervezett tanács tizenkét személyből állott. A hivatalnokok mind örmények voltak.

Ha már most az örmények *vallását* vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az erdélyi örmények, mint az örmény nem egyesült vallás hívei jöttek e hazába *Minász* nevű püspökükkel, ki nekik már 1649-ben Moldovában is püspökük volt. Az örmények mindjárt a letelepülés első napjaiban az egyházi és világi előjárókhöz fordultak azon kérelemmel, hogy isteni tiszteletük gyakorolhatása céljából egy-két szent-helyet bocsátanának át. P. Szebelébi, erdélyi r. kath.

püspöki helynök kérésüknek — ha hitük pontos megvizsgálása után kitünnék, hogy római katolikus vallásúak — készséggel sietett eleget tenni. Az örmények éve a vágytól, mielőbb szentegyházzal bírhatni, a vicarius előtt, eretnek (schizma) voltak eltitkolták s mint-hogy a vizsgálat alkalmával a róm. kath. vallás sajátos és főbb hitágozataival megegyező kifejezéssel éltek, a püspöki helynök által igaz katolikusoknak tartatva, használatukra két kápolnát nyertek, egyet Gyergyóban, egyet pedig Csikban. Az örmények az eretnek-ségben 1684-ig maradtak meg. Ezen évben Verzereskul Oxendius, ki kezdetben szintén örmény nem egyesült volt, de később, mint a Collegium Urbanum be Propaganda Fide római növendéke, majd hittudor, hittérítő gyanánt Erbélybe küldetett azon feladattal, hogy az örményeknek a római egyházzal való egyesülését mielőbb keresztül vigye. Verzereskul hat évi működése után 1690-ben keresztül vitte az egyesülést annyira, hogy még Minász püspök is áttért a katolikus hitre s mint ilyen halt el Erdélyben. Az egyesülés ünnepeyes ténye Lembergben ment végbe akként, hogy egy egyházi és hét világi követből álló küldöttség Cantelmus bibornok, — ki mint apostoli nunczius akkor Varsóban a lengyel király mellett volt — meghagyásából Hunánián Vártán lemergi örmény érsek, Bonesana Ferencz atya és Accersius Mária Sebestyén apostoli biztos előtt az egész erdélyi örmény egyházmegye nevében letették az egyesülés és pápai engedelmesség esküjét s ugyanezen nunciatura útján XI. Incze pápához áldást esdő levelet intéztek. Végre, hogy az egyesülés szilárdul megtartassék, kérték a szentszékét, hogy szentelje fel Verzereskul püspökké, a mi meg is történt 1691-ben, mikor is, mint felszentelt örmény-kath. püspök Erdélybe visszatért s átvette az egyházmegye kormányzását. Verzereskul 1715-ben Bécsben meghalt. Utódául dr. Stefánovits Istvánt jelölte püspökül; Mária Terézia azonban dr. Theodorovits Mihály szamosujvári főesperest nevezte ki. Minthogy azonban őt a szentszék nem erősítette meg, az erdélyi örmény-katolikusok ideiglenesen az erdélyi róm. kath. püspök fennhatósága alá kerültek s ma is ő a főpásztoruk, kinek azonban nincs meg az a joga, hogy a hazai örmény papnövendékeket felszentelje. Őket ez idő szerint is vagy a bécsi, vagy a lemergi örm.-kath. érsek szenteli fel.

A hazai örmény-katolikus szertartású egyházak önkormány-

zati szabadságát és jogegyenlőségét az 1868. évi XLIII. t. cz. 16. §-a állapította meg.

Jelenleg a hazai örmény szertartású róm. katolikusoknak öt egyházközségük van. A szamosujvári, erzsébetvárosi, gyergyószentmiklósi, csikszépvizi és ujvidéki. E helyeken úgy az isteni tiszteletet, mint a többi egyházi functiókat ó-örmény nyelven végzik a plébánosok és lelkészek s hogy szertartásuk megmaradhasson, imakönyvüket ki is nyomatták Velenczében 1825-ben. Az örmény szent mise, melynek ugyanazon főrészei vannak, mint a többi katolikus egyházi miséknek, a IV. százban élt Nagy Szent Nerszesz patriarcha műve, ki azt aranszájú Szent János liturgiája szerint fordította örmény nyelvre. Különben a délutáni istenitisztelet, majd egyes szertartások kivételével (pl. az örmény lelkész a keresztség után a bérmálást is nyomban feladja a kisedednek) épen olyan az egyházi élete a hazai örm.-katolikusoknak, mint a római katolikusoknak.

A nyelv, irodalom és népelet szempontjából kiemeljük, hogy a hazai örmény nyelv épen úgy, mint a romániai és lengyelországi örmények nyelve, a nyugóti nyelvjáráshoz tartozik. E nyelvet a papságon kívül, különösen az öregebbek itt-ott még ma is beszélik. — Az irodalmat az örmény nyelvű feliratok és okiratok, majd könyvek képezik, mely utóbbiak sorában egy 1834-ben magyar örmény nyelven kiadott A B C és 1876-ban Verthanesz Jakutgián és Vásady Gyula tanárok szerkesztésében magyar nyelven megjelent gyakorlati örmény nyelvtan a legfigyelemreméltóbb. — A hazai örmény népelet a teljes beolvadás folytán annyira veszti eredeti jelentőségét, hogy csak elvétve csillámlik még egy-egy örmény jellegű jelenség. És ha pl. a hazai örmény közmondások legtöbbszörében (kárral ne árulj; vagy, malozsát vettem, kökény lett belőle; vagy, a sok elég, a kevés elfogy stb.) és adomáiban, majd néhány fennmaradt meséjében, számrendszerében, társas játékaiban, ünnepi köszöntésekben avagy az ételek egynémelyikében még ma is észlelhető az örmény eredetiség: egyéb különös jelenségeket, sajátzerű ruházkodást, építkezést, életmódot stb. ma már alig találunk a hazai örményeknél. De *jellemezzük* a mostani örmények helyzetét.

A kérdésre, hogy a beolvadás daczára, ma hány örmény van az országban, azt nem lehet kimutatni. Azon oknál fogva sem, hogy a legutóbbi népszámláláskor a magukat örményeknek vallók

is «az egyéb nyelvűek» rovatába vétettek fel. Támpontúl csupán az örmény katolikusoknak (minthogy örmény keleti vallású itt nincs) 2702. számban, az 1890. népszámláláskor kimutatott rovata szolgálhatna. Eszerint a magukat örményekül bevallottak számát mintegy 2702-ben, a be nem vallottakat, de származás szerint oda tartozókat pedig több mint 7000-ben megállapítva, összesen 10 ezer főre tehetjük a magyar örmények számát.

Főfoglalkozásuk jelenleg is a kereskedelem. Mert ma sem kerül el figyelmét az örmények semmi olyan termék, amelyen gondolata szerint nyerhet valamit. Megvásárolja a székelynek deszkáját, gerendáját, léceit; a szásztól és oláhtól pedig a gyapjút és báránybőrt szedegeti össze s nagyban kereskedik azokkal. A marha, ló és juhkereskedést pedig nagy gyakorlattal űzi. A földművelésnek nem barátja; annyira, hogy még saját földét is idegennel dolgoztatja.

De e népfajnak szép észtehetség és társadalmi finom modor is sajátja. Ennek tulajdonítható főleg az, hogy a legmagasabb államhivatali, katonai, tanári, ügyvédi, mérnöki, orvosi, papi, írói és más pályákon is a hazai örmények egy más, itteni népfajhoz sem hasonlítható kedvező arányban tudnak érvényesülni. Van és volt közöttük gróf, minister, államszámászéki elnök, tábornok, érsek, egyetem tanár, színész, főrendi tag, író, képviselő, publicista, festő stb.

További jellemvonásuk a *vallásosság*, melyhez e népnek egész múltja hozzá van csatolva. Annyira, hogy a történelem őket nem is politikai, hanem vallási menekülteknek nevezi. Említettük, hogy már beköltözésükkor is mindjárt a vallási kérdést kezdték tisztázni, hogy hozzáláttak templomok építéséhez, hogy megtartották örmény szertartásukat s hogy szerkesztettek vallásos tartalmú könyveket is.

Külsejükre nézve a hazai örmények hasonlítanak keleti rokonaikhoz. Középtermetű, vállas, olajbarna arcú és koromfekete hajúak, sas-orrú és fekete szemmel, mely jellegzetes vonások miatt különösen az örmény nők szépségét dicsérik. Heves véralkatúak, a mi visszatükröződik járásukban, taglejtésükben, beszédükben s minden mozdulatukban. Általában véve azonban csendes természetűek, komolyak és kevés beszédűek. Más népektől különösen ritka alkalmazkodó ügyességük által különböztetik meg magukat. Ebből folyik,

hogy csaknem hihetetlen gyorsasággal sajátítja el azon népek nyelvét, hova sorsa juttatja. E mellett kitartó a munkásságban, takarékos s a közügyek iránt az áldozatkészségig melegen érdeklődik. Polgári és demokrata érzelmeit, szokásait akkor is megőrzi, ha magas állásba küzdötte fel magát. Családi élete mintaszerű, melyben nagy gondot fordít gyermekei nevelésére. — De az erények mellett vannak hibái is. Heves vérmérsékleténél fogva indulatos és hirtelen cselekvő. A kártya és egyéb játékszenvedély sajátja. A szerencse napjaiban elbizakodó, sőt dicsekvő, olykor pedig az élet küzdelmeiben elcsüggedő.

Még csak az örmények *hazafiaságát* említjük. Azt az igazi hazafiságot, mely nem egy tábornokot adott a hazának a 48-iki önvédelmi harcban is. Egyesült e népfaj, minden utógondolat nélkül, teljesen már a magyarral. Egyesült a legfőbb érdekekben, a hazaszeretetben. Ószinte vonzalma jelélül elvetette nemzeti viseletét, megtanulta örömmel a nyelvét s tiszta csengéssel beszéli azt. Csak azért, hogy nyelvében továbbra éljen a nemzet, mely őt kebelébe fogadta, s mely ezáltal elfeledtette vele végkép hontalanságának keserű fájalmát!

DR. GOPCSA LÁSZLÓ

„Maran“ bán.

— Adalék az árpádkori archontológiához. —

1308 szeptember 1-én Károly király előtt Péter Pál fia és Dénes fia Pál, királyi apródok, az ellen tiltakoznak, hogy Miskóc nb. Mikolai Lőrincz *pacsintai* birtokuk egy részét tudtuk és beleegyezésük nélkül *Márton bán fiainak: Pálnak és Imrének* zálogba adta. Lőrincz ennek ellenében azt állítja, hogy nem Pacsintát, hanem saját tulajdonát képző somogyi birtokrészét adta zálogul.¹⁾

1353 május 4-én a pécsi káptalan előtt a következő felek jelennek meg:

1. a) Miklós fiai: István és László;
 - b) *Pál fiai*: Mihály és *Benedek*;
 - c) *Márton bán fia* † *Imre mester fiai*: Márton baranyai főesperes és pécsi kanonok, György, Miklós, Lőrincz és János;
 - d) Logret fia István.
2. Fennebbi Mikolai Lőrincz fia Lőrincz és unokatestvére István.
 - 3) Sz. Salvatori István fia Simon.

Arról van szó, hogy az itt megjelent felek birtokait Berzothé Miklósnak Monostor nevű birtokától határjárás által elkülönítsék. Az a) b) c) alattiak tulajdonához tartozik *Szent-Ilye* és Hegyfalva, Logret fia István Élesfalva és Vecserkfalva ura, Sz. Salvatori Simoné pedig Chereg a birtoka. A határjárás megtörtént, a mit Berzothé Miklós fiai Péter, János, Miklós és István tanúsítanak.²⁾

Fennebbi Pál fia: Bányai Benedek, *Márton bán unokája* 1385-ben végrendelezik. Végrendeletéből csak a következőket akarjuk kiemelni:

¹⁾ Anjoukori okmánytár I. 155.

²⁾ Anjoukori okmánytár I. 66. Megjegyzendő, hogy Berzothé Miklós 1343 május 11-én verőcei főispán.

1. † Liszikai Pál, volt macsói bán, tartozott neki 65 arany forinttal, mely tartozás halála után fiaira száll át. 2. Becse Gergely nb. Bátmonostori Vesszős fia Tamás 140 forinttal tartozik neki. 3. Batyai Imre fia János 2 márka valkói kettős dénárral tartozik neki. Mind e tartozásokat s más követeléseit nejére ruhazza át. Csak ő hozzá van bizodalma; kivüle más hozzatartozóit nem is említi. Következő birtokai vannak említve; *Pacsinta* (ottani szomszédja Garai és Szt.-Mihályi János), Terpenje, Bástfalva, Csabagáta, Melénfalva, Szilas és Farkastorok (részint Baranya-, részint Valkó-megyében).¹

Benedek halála után fia István az özvegygel ellenségeskedett, a mennyiben egynehány, végrendeletileg reá átszállt ingóságát igazságtalanul magához ragadta. Az özvegy panaszára Zsigmond király 1389 november 30-án megparancsolta a pécsváradi konventnek, hogy a dolgot megvizsgálja, mire a konvent a panasz jogos voltát elismerte.²) István meghalt még 1389-ben, a nélkül, hogy a peres ügy birói elintéztét nyert volna, mire az özvegy István jogutódjait, unokatestvéreit («fratres patruales») Liszikai Pál fiait: János boszniai püspököt, Istvánt, Andrást, Mihályt és Miklóst bepörölte, kiket 1390 márczius 16-ára legelőször idéztek törvényszék elé.³) János püspök akkor (1390 február 27-én) Ujfalun, testvérei pedig Péterfalván tartózkodtak. Zsigmond király 1392 november 11-én részletesen írja le a panasz állandékát; megtudjuk belőle, hogy János püspök és fivérei, továbbá † Liszikai Miklós özvegye s ennek fia Liszikai István † Bányai Benedek lakásából egy gemmákkal és drágakövekkel kirakott papi diszitményt, egy aranyozott szentségtartót (mind a két tárgyat panaszos még férjhezmenetelekor atyja házából vitte át Benedekhez) és 2000 arany forintot elloptak s hogy Miklós özvegye azon 60 arany forintot és hat ezüst kanalat, melyet panaszos őrzés végett neki átadott, maga részére visszatartotta.⁴)

Benedek özvegye, ki 1392 deczember 11-én még életben volt, 1394 október 6-án már nem él. Jogutódja Becse Gergely nb. Bát-

¹) Zichy okmánytár IV. 310.

²) Zichy okmánytár IV. 385.

³) Zichy okmánytár IV. 419—421.

⁴) Zichy okmánytár IV. 502.

monostori László, ki János boszniai püspököt, András, Mihály és Miklós nevű fivéreit, továbbá Liskzai Miklós özvegyét és fiát: Istvánt bepörli. Ilsvai Lenszéch nádor elhalasztja a pürt 1395 május 1-ére.¹⁾

A Bátmonostori László és Liskzaiak közötti pör pár évig tartott. 1396 május 28-án és 1399 november 8-án elhalasztják; utóbbi napon † Liskzai Miklósnak egy másik fia is szerepel: «Kury» (másutt «Kopan») László. 1402-ben újra elhalasztják.²⁾

*

Abból, hogy Bátyai István halála után ennek jogviszonyai Liskzai Pál fiaira szállnak át, nagy valószínűséggel következtethetjük, hogy a Liskzaiak a Bátyaiakkal együtt egy s ugyanazon nemzetségből származtak.

Liskzai Pál 1360 április 28-tól 1380-ig királyi tálnokmester, 1380-ban a mellett főajtónállómester és zagóriai főispán; 1382 február 10-én macsói bán; 1385-ben — mint fent láttuk — már nem él.

Fiai sorában Istvánt utoljára 1390 február 27-én említik; János boszniai püspök még 1405 április 30-án is előfordul; 1412 augusztus 10-én már nem él.

Liskzai Miklós utódjairól a következőket halljuk: Fiai: István és Bertalan 1396 szeptember havában *Szent-Ilye* birtokosai. István még előfordul 1406-ban, de 1412 augusztus 12-én már nem él. Anyja és özvegye azonban még életben van. Az illető okiratból még azt is tudjuk, hogy egy Dorottya nevű hajadon nővére volt, hogy fivére László és Liskzai Pál fia Miklós még él. 1413 szeptember 14-én mindkét özvegy asszony a valkómegyei Erdőszád birtokosa. Miklós özvegye (Erzsébet) még előfordul 1417 augusztus 31-én is.

A *Bátyaiakról* a következőket halljuk: András fia János, Miklós és fia István előfordulnak 1389-ben; László fia István 1412 augusztus 10-én; ugyanez, továbbá Miklós fia László, László fiai György és János előfordulnak 1415 június 1-én és 1417 augusztus 31-én. 1410 április 22-én János fiai Pál és Jakab, kik (Bátyán) együttesen még 1417 december 19-én előfordulnak, míg 1419 márczius 20-án csakis Pálról van szó.³⁾

*

¹⁾ Zichy okmánytár IV. 570.

²⁾ Zichy okmánytár V. 23. 27. 141.

³⁾ Zichy okmánytár IV. 387. 403. VI. 47. 277. 332. 362. 464. 482. 530.

Ez esetben a következő nemzedékrendi töredéket kapjuk:

Pál 1308		Imre 1308 † 1353 előtt				
Mihály 1353	Bátyai Benedek 1354 † 1385	Márton 1353	György 1353	Miklós 1353	Lőrincz 1353	Bátyai János 1353—1390
	Nejei I. N. 2. 1835 † 1394 előtt	baranyai főesperes és pécsi kanonok			Pál 1410—1419	Jakab 1410—1417
	1) István † 1389					

Micsoda rokonsági viszonyban állott Benedek második neje Bátmonostori Lászlóhoz? (tudjuk, hogy jogviszonyai halála után Lászlóra szálltak át), meg nem határozhatjuk. A valószínűség a mellett szól, hogy Benedek özvegye a Bátmonostoriak ivadéka.

Dr. WERTNER MÓR.

Cserei Mihály végrendelete.

(Első közlemény.)

Cserei Mihály az erdélyi történetírók legérdekesebb alakja. Története annyira össze van forrva élete folyásával, hogy annál jobban megértjük és kellő kritikával használhatjuk történetét, mennél inkább megismerjük élete körülményeit.

Folyóiratunk múlt évfolyamában csinos értekezést közöltünk »Cserei Mihály és historiájá«-ról *Szigethy* Lajos eperjesi tanár tagtársunk tollából és életrajzához adalékot Domján Istvántól (»Cserei Mihály, a kálvinista« cz. a.).

A Történelmi Tár 1880. 1881. évfolyamában *Abafi* Lajos is közölt tőle két cikkben életrajzi adalékokat (»Cserei Mihály, a történetíró« és »Cserei Mihály végrendelete«) s az elsőben említi, hogy »Cserei Mihálynak, a jeles memoire-írónak és korának legkiválóbb magyar történetírójának *két kötet eredeti kézírata van kezeinknél.*« Továbbá ezt mondja: »Mindezekben elszórva bőven vannak *életrajzi adatok*; mert Cserei oly subjectiv természetű volt, hogy akármiről írt, mindenüvé beleszővi saját élményeit. Leginkább áll ez *két rendbeli végrendeletéről*, melyek egyikében vagyona iránt intézkedik, míg a másik inkább *szellemi végrendeletül* tekintendő.

Ezt az utóbbi végrendeletet, melyben gyermekeinek erkölcsi tanácsokat, az élet útain követendő irányelveket szab eléjük (31 pont, latin versek és 8 pont bölcs tanács Cincinnatus után), ki is adta Abafi Lajos (Tört. Tár 1881, 148—157); de hiába vártuk mind-
eddig Cserei Mihály tulajdonképeni *végrendeletének* kiadását.

Azóta Cserei Mihály végrendeletének eredeti, sajátkezű, megpecsételt példánya kezemhez jutott a gr. Toldalaghy család radnótfáji levéltárából, melyet Cserei Mihály »életének hetvenkilenczedik esztendejében szóról-szóra maga kezével írt le« 1746-ban és 1748-ban s 1751-ben újabb pótlásokkal látott el. Közlésével azonban nem akar-

tam az Abafi Lajos kezében levő (eredeti?) végrendelet kiadásának elibe vágni s közlés nélkül küldtem vissza Radnótfájára. De Abafi tudtommal azóta sem közölte sehol a nála meglévő végrendeletet.

Azóta újabban Nagyajtai Cserei Ákos úrtól kaptam meg Cserei Mihály ugyanazon 1746—1751. végrendeletének egy hiteles másolatát, a mely évek óta kiadatlanul hever írártáromban.

Szigethy Lajos munkája »Cserei Mihály és historiájá«-ról, a mely gondosan állítja össze a Csereire talált adatokat és mégis több olyan tekintetben hiányos és hézagos, a mi Cserei Mihály végrendeletéből kiegészíthető lett volna, megérlelte bennem a szándékot, hogy itt az ideje Cserei Mihály ez érdekes és terjedelmes végrendeletét kiadni s hogy arra a legilletékesebb közlöny az »Erdélyi Múzeum.«

A végrendelet magában is érdekes olvasmány, Cserei Mihály lelki világának, gondolkodásának, világnézetének, családja tagjaihoz való viszonyának (pl. második feleségével való elégedetlenségének) hű tükre és tolmácsolója — s egész életrajzának, részben historiájának leghitelesebb kiegészítője.

Sz. L.

* Nagy-Ajtai Cserei Mihály testamentaria dispositioja.

Anno 1746. 10 Januarii.

Az egy megoszolhatatlan, megváltozhatatlan, egyedül bölcs, egyedül szent, egyedül igaz, irgalmas, egyedül öröktől fogván való, mindeneket semiből teremtő Atya, Fiú, Szentléleknek egy Istennek szent nevében. Amen.

Ettől a háládatlan világtól megvetett, megaláztatott, mint a játzó labda, sok kézre hanyattatott, sok keserves változásokkal, siralmas kárvallásokkal, rabságokkal, irtóztató sok rendbeli nyavalyákkal, sok halálos bánatokkal, testiben-lelkiben ugyan megfonyasztatott, soha teljes életében csak egy napot is kedvére nem tölthető, magát minden embereknél bűnösebbnek ismerő és valló, de minden bűneit az idevezítő Isten, Úr Jézus Krisztus drága szent sebeinek mélységibe bérakó, bűneinek bocsánatát, lelkének idvességét nem a maga jó cselekedetéből, hanem a kegyelmes Istennek ingyen való irgalmából, az Úr Jézus egyszeri tökéletes áldozatjának megbecsülhetetlen érdemből igaz hittel váró, s bizonyosán remélő, szegény, nyomorúlt, por, hamu, féreg, *Cserei Mihálynak* utolsó testamentoma.

Legelsőbbben is magasztalom nagy hálaadással az én jó Istennek dicsőséges szent nevét, hogy ingyen való s tőlem soha meg

nem köszönhető édes atyai szerelméből engemet a kárhozatnak sárjába esett haragnak edényét öröktől fogván az örök életre kegyelmesen elválasztott szent s egy természetű szerelmes fiának drágalátos vérével, a pokoltól megváltott, keresztyén szülők által e világra hozott, az igaz idvezítő reformáta religioban felnövelt, sok rendbeli lelki-testi áldásával, egymás után két feleséggel, szép gyermekekkel, tisztességes étellel, minden érdemem felett megáldott, sokféle és sokszori nyomoruságokból csodálatosan kiszabadított, irtóztató sok rendbeli betegségekből meggyógyított, sok rendbeli szörnyű keserűségemben, lelki testi gyötrelmeimben szent lelke által kegyelmesen vigasztalt, bátorított szüntelenül, mint a tengeri habok, egymás után rám tódúlt hallatlan sok keserves kárvallásaim között is el nem hagyott, épen utolsó szűkségre, s szegénységre nem juttatott, a melyekért, s több megszámlálhatatlan isteni jótéteményeiért minthogy teljes életben ő szent felségének haládatlansággal, bosszúsággal fizettem: kérem a föld poráig való megalázódással az Úr Jézus Krisztus szerelmében, drága érdemében ő szent felségét nekem örök kárhozatot érdemlő, holt kutyához hasonló bűnös féregnek kegyelmezzen meg, utálatos bűneimet kegyelmesen megbocsátván, szegény bűnös lelkemet halálom óráján magához venni és örökké való nyugodalomba béinni méltóztassék, hadd legyek én mind e világ előtt minden szegény bűnösök vigasztalására, az ő isteni véghetetlen irgalmasságának eleven példája és tükröje.

Az én mostani feleségemtől, *Széki Zsuzsánnától*, édes gyermekeimtől, fiamtól, *Cserei Györgytől*, életben maradott leányaimtól, *Máriától*, *Klárától*, *Zsuzsánnától*, minden unokáimtól, testvéröcsémtől, vejeimtől, menyeyimtől, hugaimtól, közel és távol való kedves atyámfiától, sógoraimtól, jó uraimtól, jóakaróimtól, assesor-társaimtól, barátaimtól, falus fejeimtől, szolgálóimtól, cselédeimtől, jobbágyaimtól és minden rendbeli emberektől, valakiket valaha ismertem és kiknek társaságokban voltam, mind szántsándékos, mind gyarlóságból esett vétkeimről, fogyatkozásaimról szeretettel, becsülettel, alázatosan bocsánatot várok és kérek: úgy szintén én is mind azoknak, valakik ellenem teljes életben akarmely nagy dolgokban is tudva és szánt akarattal vagy erőtlenségből akár mikor, akár mennyiszer vétettek, teljes keresztyéni indulatomból teljes bocsánatot adok, sőt hogy a szent Isten is mind az ellenek való vétkeket kegyelmesen és végképpen megbocsássa, mind most, mind végső órámon is azt kívánom.

Feleségemnek, fiamnak, leányaimnak, s azoknak világ végéig való maradékainak igaz, örökös tótorul hagyom a minden özvegyek, árvák kegyelmes tótorát, az én jó Istenemet, kinek atyai kegyelmes szárnyai alá ajánlom őket lelkekkel-testekkel, világi életökkel, külső-belső javakkal, házokkal, jószágokkal, házok népével, cselédjekkel, jobbágyokkal, majorságokkal, marhájokkal együtt. Az én jó Istenem

viselje kegyelmesen gondjokat, minden kigondolható lelki, testi veszedelmektől, változásoktól, kárvallásoktól, betegségtől, szegénységtől, keserőségektől, mindenféle ártalomtól, bűnbeeséstől kegyelmesen oltalmazza, minden kigondolható lelki, testi, szép áldásokat, áldomásokat, bűnbocsátó kegyelmet, idvezítő szerelmet nagy bőséggel fordítson mindnyájokra, s világ végéig való maradványokra, idves-séges életben, az igaz reformata religióban szent lelki kegyelme által halála órájáig kegyelmesen vezérelje, s holtok után az örök boldogságban lelkeket bevigye.

Hogy pedig eddig megmaradtott kevés javaim s jószágaim iránt dispositiót tegyek, szükségesnek itéltem azért, hogy holtom után feleségem, fiam s leányaim között obveniálható egyenetlenséget eltávoztassam, melyek iránt teszek ilyen rendelést.

1. Noha az Istenem engemet sok szép belső világi jókkal megáldott volt az én rendemen, de ugyanazon szent Isten szabados tetszéséből, a sok változások, három rendben tűz miatt való megromlott, és sok rendbéli nagy mértékben való kárvallások által, azokat töllem többnyire mind elvette, mert csak a brassai nyolcz esztendeig való hosszas exiliumban hatezer forintoknál többet költöttem el a Rákocziana revolutióban, azonkívül tizenhétezer forintoknál több kárt vallottam a kuruczok prédálása miatt, Kálban laktomban menykő tüze miatt mindenem porrá ége, akkor vallottam kétezer forint érő kárt, azután a brassai szálláson pro securitale ott lévő javaimban a tűz miatt nagy károkat vallék, azután in anno 1718. abban az hallatlan drágaságban nagyajtai házam, minden épületeim mindenféle jók, feles gabonám, minden házi portékáim tűz miatt porrá lőnek, csak akkor vallottam háromezer forint érő kárt, s abban a nagy drágaságban, szükségben magam, gyermekeim és eselédeim intertentiójokra, nyolcz forinton járván egy köből búza, egy néhány száz forinttal kellett egész esztendeig gabonát vennem, úgy azután is, mikor három esztendeig majd semmi gabonám nem termett, kivált in anno 1738, 1739, a hallatlan nagy szükségben, éhelhalásban pénzes gabonával kellett házamat interteneálnom; káli s nagy-ajtai elégett épületeimet sok száz forintokkal készpénzzel kellett reperáltatnom. Idvezült első édes jó feleségem holta után a káli szőlőimben a bor igen szükön termett, kivált tíz esztendőktől fogva mindenkor pénzes borral éltem, sok izben, mind káli, mind nagyajtai házamnál béres ökreim, miuden szarvas marháim, méneseim eldöglöttek, legközelebb ezelőtt való esztendőben mind a magam marháim, szegény jobbágyaim szarvasmarhái nagy mértékben eldöglölvén felette nagy drágán kellett újabban mind béres ökrököt, mind borjas teheneket vennem; szekeres lovaik egyben rühösödtenek, elvesztenek, készpénzzel kellett azok helyébe más lovakat állítanom; a juhaim csaknem minden harmadik esztendőben megmetyesedtenek,

s eldöglöttének, azok helyébe néha három forinttal, néha husz sustákkal vettem más juhokat, költöttem eddig az esztendeig juhok vételére többet nyolczszáz forintoknál. Ezelőtt huszonhárom esztendővel egész faluból álló alsókőhei nevű hasznos jószágomtól cancellarius Kászoni János megfoszta, a melyben volt Isten után minden reménységem, és a melyből addig tisztességesen éltem, ide kellett beszorulnom nagyajtai kicsi oeconomiamból álló pusztás házamhoz, egy szóval soha Erdélyben rendemen való emberen olyan siralmas változások, nagy mértékben való kárvallások nem forogtak, mint én rajtam. Ezeken kívül a négy házas leányomat rendemen felül való nagy költséggel tisztességesen kiházasítottam, ha computálnák köntösöket, arany, ezüst, gyöngyös, köves, drága portékákat, s egyéb készületeket, melyeket nekik adtam, az ötezer forintokat superálja, azonfelül mindenik lányomnak külön-külön készpénzt négyszáz forintokat adtam. A nemességtől állítottott lovas regiment felállítására, az én háromszéki, udvarhelyszéki, marosszéki, ágostonfalvi jószágomért száz forintnál többet kellett expendálnom, és ezek szerint kifogytam már szintén minden belső értékemből.

A mi igen kevés bonumaim pedig ennyi sok romlásaim között megmaradtak, mivel valamim volt, s mi kevés most is vagyon, mindeneket idvezült jó uram s bátyám gróf Apor István udvarában tizenkét esztendeig laktam, és a thesaurarius officiumnak secretariusus lévén, esztendőnként szép fizetésem járt, éjjeli-nappali terhes szolgálattal ott kerestem, mind ifjú legény koromban, mind első feleségem Kun Ilonával laktomban usque ad annum 1704. continualtam az udvarnál való szolgálatot, eddig az utolsó vénségemig abból éltem, a mit ott kerestem, azóta pedig semmit sem kerestem, hanem költöttem, és valamiket zálogosítottam is mind Kálban, mind itt Nagy-Ajtán, mind szolgálattal keresett pénzen vettem, mert idvezült első feleségemről sem egy pénz, sem semmitféle portéka én reám nem maradt, úgy a mostani feleségem is egy pénzt a mostani házamhoz nem hozott, egyéb portékákat a miket hozott, mert szükségesnek tartottam feljegyezni, fel vagyon mind irva a veresbőri könyvben, és abból soha semmit magam szükségemre nem fordítottam, maga disponált belőle, a mint akarta. A mi megmarad azokban mind életemben, mind holtom után ötöt illetik. Az édes atyámról a mi maradt, az itt fel vagyon irva azon veresbőri könyvben, úgy a leveles ládámban is meg vagyon a divisionale a mint az édes atyámmal s testvéröcsémmel megosztottam, az édes atyámról sem maradt egy pénz is több egy ötös aranyból, kihez képest mint magam tulajdon szolgálattal keresett s ennyi sok siralmas változások között eddig megmaradt külsőimből a decretum continentiója szerint p. 1. tit. 5. et 57. szabados dispositio lévén, ilyen rendelést tesztek.

2. A három házas leányaimat Szegedi Gábornét Máriát, Száva Sándornét Klárát, Henter Pálnét Zsuzsánát, rendemen felett tisztességesen kiházasítottam, bársony, selyem, posztó szoknyákkal, mentékkal, arany, ezüst, gyöngyös, köves és egyéb sok szép drága portékákkal, mindenféle egyet-másokkal, a mint külön-külön mindenik leányomnak micsoda egyet-másokat adtam, mind a veresbőrű könyvemben specificálva vannak, úgy a leveles ládámban a leveleim között hiteles nemes emberek subscriptiójuk s pecsétjek alatt írva vannak, azonkívül kiházasítások után adtam készpénzt Szegedi Gábornénak négyszáz forintokat, Henter Pálnak háromszázhetvenöt forintokat, melyekről is mind a három vejeimnek magok subscriptiójuk s pecsétjek alatt való obligatoriái megvannak a leveles ládámban, oly conditióval adtam pedig, hogy ha valamelyik leányom s attól való gyermekek meghalának, a vejeim tartoznak azt a pénzt a több életben megmaradott leányaimnak vagy azoknak successorainak készpénzül refundálni, és azt a pénzt akkor az én életben megmaradott gyermekeim magok között egyaránt oszszák fel.

3. Az a boldogtalan Henter Pálné leányom az urával együtt sok pénzzel tőlem csináltatott és neki adott mindenféle portékákat bolondul eltékozolta, elvesztegette, a melyek ezer forintoknál többet értek volna, nagy olcsón hirem nélkül eladta, úgy a háromszázhetvenöt forintokat is helytelenül elköltötték, maga bolondsága miatt vétképen elszegényedett; szánom, keserülöm, nem tehetek róla, akaratom ellen ment férjhez, azóta a sok keserűséget, búsulást gyalázatot szenvedtem miatta, tudja minden ember ebben a székben, eleget intettem szép szóval, haraggal, hogy jobbítsa meg magát, nem volt semmi haszna, én mindazáltal minden ellenem való vétkét örömet megbocsátom, sőt lelkemből kívánom az én jó Istenem könyörüljön rajta, adjon megtérő szívet, lelket neki, könyörüljön árváknál árvább szegény fiaim, gyámoltalanságokban viselje kegyelmes gondjokat; az édes fiamot is kérem s lelkére kötöm, ne hagyja azt a szegény asszonyt, segítse a mivel lehet, s ha úgy kívántatik, vegye maga mellé s tartsa el holtáig, a mely huszonöt forint hátra vagyon a négyszáz forintból ha én életemben meg nem adom, az én holtom után agya meg az enyimből, azokra a gyámoltalan gyermekekre legyen keresztyéni reflexióval, taníttassa, a kiknek is tanításokra s neveltetésekre hagyok száz forintot, ha megmaradnak, a mi kevés belső javaim most vannak, azokból; de azt a pénzt ne adja a fiam Henter Pálné kezében, hanem a fiam kezénél álljon s abból költsön szegényekre.

4. Negyedik leányomat Zejk Mózesné idvezült lelkem Christinát rendemen felett való nagy költségemmel utolsó vénségemben házasítottam ki, micsoda szoknyákat, mentéket, arany, ezüst gyöngyös, köves, drága portékákat s egyéb egyetmásokat adtam neki,

mindazok specificálva vannak a veresbőrű könyvemben, úgy két nemes emberek subscriptiójok és pecsétje alatt a leveles ládamban. Többi között adtam gyöngyből fűzött kétféjű sas formát, melyet vettem volt készpénzzel hatvan forinttal. A feleségemnek levén tizen-nyolcz aranyból csinált arany láncza, azt a feleségemtől vettem meg tizennyolcz arannyal a leányom számára, ugyan a feleségemnek a maga hazul hozott jó féle gyöngyös arany bogláros pártáját vettem meg a leányom számára hatvan forinttal, ugyan a feleségemtől maga hazul hozott violaszín bársony szoknyáját vettem meg a lányom számára száz forinttal, egy új igen szép aranyos materiát csináltattam szegény leányomnak kétszáznegyven forinttal, velencei zöld bársony nyesttel béllét mentét adtam a magaméból, tizenhárom rend jóféle gyöngy nyakkravalót, aranyköves fülbevalót, ezüst aranyos övet, cláris övet, selyem sinor övet, bársony vállakat, szőnyeget, öreg bőr ládát, selyem paplant, selyem superlátot, lepedőket, vankos héjakat, kendőket, előruhákat, lengyelországi vékony abroszokat, asztalkeszkenyőket, jóféle gyöngyös, aranybogláros gallért, egy arany szép medálliont, melyben négy öreg gyémánt van, egy gyémántos, egy rubintos arany gyűrűt, ezüst nyelű késeket, kalánt, sok egyébféle portékákat, mind a magaméból adtam s magam pénzzel vettem számára. Ezekon kívül a feleségem is adott neki a maga hazul hozta selyem szoknyáját vállastól, lepedőket, vankosokat sok egyéb egyetmásokat, ugyan kiházásitása után készpénzt négyszáz forintokat, olyan conditióval, a mint a több lányaimnak, melyről való obligatoriája meg vagyon Zejk Mózes uramnak a leveles ládamban. Egy szóval csak a mit készpénzül erogáltam a leányom számára, ezer forintnál feljebb megyen és ez az utolszori kiházásitás üresíté meg az én ládámat a pénztől. Férjhezmenetele után három esztendőre meghala az én lelkem leányom mondhatatlan keserűségemre, egy kis árva József nevű fiacskája maradt, az én Istenem éltesse, nevelje, de ha megtalál halni (melyet az irgalmas Isten távoztasson) az édes fiamnak légyen gondja rája, hogy azt a négyszáz forintot Zejk Mózes uramtól az obligatoria szerint vegye meg a maga számára, ha pedig azt a kis gyermeket felneveli az édes fiam, azoknak a drága portékáknak s egyet-másoknak specificatióját annak idejében adja kezébe a szegény Józsefnek, hogy tudhassa, micsoda egyet-mások maradtak az édes anyja holta után, mert mindazok a négyszáz forintokkal együtt nem illetik Zejk Mózes uram mostani feleségétől leendő gyermekeit, hanem ötet concernálják egyedül.

Irodalmi szemle.

Schvarcz Gyula Politikája.

Kiváló hazai tudósunk államtudományi irodalmi tevékenységének legújabb gyümölcseként áll előttünk az a 149 nagy oldalra terjedő kötet, mely mint különnyomat a „Westöstliche Rundschau“-ból most jelent meg „Elemente der Politik“ czímen berlini kiadásban.¹⁾

Az államtudomány munkásai előtt jó részben ismert már az az anyag, melyet írónk e művében ad, a mennyiben nem más az, mint a hasonló című munkájában kifejtett elméletének bővített kiadása s ha mégis foglalkozni e művel szükségesnek tartjuk, ezt úgy szerzőjének tudományos neve, mint elméletének sajtószere, eredeti volta magyarázza meg.

Bármily véleménynel legyünk is Schvarcz Gyula politikai (s nevezetesen államforma-) elméletéről, egyet feltétlenül el kell ismernünk vele szemben, s ez azon magas tudományos nézpont, melylyel ő a politikai tudomány kérdéseit tárgyalni szokta s melyhez ritka irodalmi tájékozottság csatlakozik. Nem kell egyebet tennünk, mint végig olvasni most megjelent művének első negyvenkét lapját, melyeken az újabb államtudományi irodalom kritikai átnézetét nyújtja s a fentebb mondott igazságáról azonnal meggyőződünk. Ha Schvarcz Gyula arra határozná magát, hogy a politikai tudomány munkásainak megírja e tudományszak irodalomtörténetét, bizonyára hasonlíthatatlanul jobb, több államtudományi éllel s finomsággal megírt művet szolgáltatna, mint a Janet felületes munkája, mely Mohl mellett még mindig úgyszólván az egyedüli útmutató a politikai tanok történetében.

A mit az általános államjog elhanyagoltságára nézve szerzőnk előad, találó kritikája az e részbeni viszonyoknak. Ezen elhanyagoltság okait a szakszerűleg nem képzett filológok inváziójában, az államtudományilag számba nem vehető szociológok befolyásában, az államtudományban hangadó szerepet játszó, de csak magánjogilag, egyoldalúan

¹⁾ Elemente der Politik, Versuch einer Staatslehre auf Grundlage der vergleichenden Staatsrechtswissenschaft und Kulturgeschichte von Julius Schvarcz (Sonder-Abdruck aus der „Westöstlichen Rundschau“). Berlin, Rosenbaum und Hart 1895. VII. és 149. l.

képzett jogászok érvényesülésében, a politizáló jogtörténetírók egyoldalúságában, a biblia, továbbá Aristoteles államformaelméletének, valamint Montesquieunek tekintélyében, végül a politikai tudománynak a tudományegyetemen való elhanyagolásában véli felfedezni. Ezek voltak az okok, melyek szerző véleménye szerint, mind mai napig bénítólag hatottak egy tudományos államtan felépítésére. Hogy lehet most már egy ily tudományos államtant, az összehasonlító államjog és kulturtörténet alapján felépíteni? Erre akar hosszú tanulmány és kutatás gyümölcseként ezen íratában szerző megfelelni.

T á r s a d a l o m alatt szerző emberi lényeknek összességét érti, kik életszükségeiknél fogva közvetlenül és közvetve folyton egymásra vannak utalva és a kik ennek következtében egymással szakadatlan összeköttetésben élnek, vagy bár csak alkalmyszerűleg jönnek egymással érintkezésbe, hogy életszükségeiket kielégítsék, anyagi és szellemi javak megszerzése, szaporítása, tökéletesbítése és kicserélése által. A társadalomban csak önkéntes, kényszer nélküli kapcsolatok vannak, ilyenek a család, a nemek, a törzsek. Mindezek csak az államban nyernek jogi alapot, mert pozitív jog csak az államban lehet. Mi már most az állam? Az állam céltudatosan szervezett emberi intézményeknek semmi más emberi uralomnak alá nem vetett, tehát szuverén uralma a társadalom összes egyedei felett, bizonyos földterületen (államterület), melyen a jogrendet megvalósítva és saját közegei által esetleg kényszerrel is fenntartva, az egyesek életszükségeinek kielégítését, valamint mindezen egyedekből származó összeség általános javát (a közjót) lehetővé teszi, azt előmozdítja. — Röviden szólva tehát, az állam nem más, mint emberi intézményeknek szuverén uralma határozott földterületen. A nemzet valamely államhoz tartozó alattvalók összessége. A nemzet nem ethnológiai fogalom, még kevésbé pusztán kultúrlét, mint Bluntschli tanítja; a nemzetfogalomnak semmi köze az antropológiához, se az ethnológiához, hanem az az államjog, nemzetközi jog, államjogtudomány, államtan és politika fogalmi körébe tartozik. Ezzel ellentétben a nemzetiség már ethnológiai fogalom, a mennyiben ez mindazon emberi lények megjelölésére szolgál, a kik anyanyelvük, szokásaik és a szellemi műveltség azonossága, valamint a közös származásban való hit és ebben gyökerező összetartozóság által vannak egybekapcsolva. — Szerző ezután megkülönböztet: 1) modern állampolgári nemzeteket, 2) rendileg tagolt nemzeteket, 3) a kasztrendszeren nyugvó nemzeteket, 4) antik módon szervezett állampolgári nemzeteket, a szerint, a mint az államjog az államhoz tartozók összessége körében megenged bizonyos egyenlőtlenségeket. Mindezen, a múlt és jelen kulturális szempontból jelentőséggel bíró államainak alkotmánytörténelme által felmutatott főtípusoknak még számtalan altípusaik vannak.

Ha szerző eddigi fejtegetéseit talán a legorthodoxabb államtudományi kutató se tenné kritika tárgyává, bőséges tere nyílik a diszkusszió-

nak ama, jelen művének is legnagyobb részét (73—146 l.) elfoglaló elmélet fölött, melyet szerző az államformákról ad, mely elméletével már előző műveiből ismerősek vagyunk. Államforma alatt ő államjogi természetű különböző jegyeknek összeségét érti, mely jegyek által az államok az államhatalom betöltési módját és összetételét tekintve, valamint ennek alapvető tevékenysége, jogköre, és iránya tekintetében egymástól különböznek.

Az eddigi államforma-elméletek, melyek Aristoteles hézagosan ránk maradt politikájának tanításaiból tápálkoztak, az államtudomány kívánalmainak szerzőnk szerint egyáltalán nem felelnek meg. Hézagossá, ellentmondásokkal telt elmélet ez, mely saját korában, 2200 évvel ezelőtt se volt alkalmas arra, hogy kategóriáiba a létező államtípusok belefoglalhatók lettek volna. Még kevésbé felelhet hát meg a modern államtudomány követelményeinek, daczára, hogy folyton vannak esodállattal eltelt elismerői (így újabban Bluntschli, Palma, Burgess, Roscher.) A modern államtudomány követelményeinek megfelelő államforma tant csak úgy építhetünk fel, ha legalább a jelentősebb államok alkotmánytörténelme és positiv államjoga nyújtotta megkülönböztető jegyeket kritikai vizsgálat alá vesszük s az államformák megállapításánál értékesíteni igyekezzünk.

Ezen az alapon állítja aztán fel szerzőnk a maga bonyodalmas államforma elméletét. E szerint az államok az államügyekre befolyást gyakorló állampolgárok összességének társadalmi jelentősége szempontjából: 1. arisztokráciák, vagy 2. timokráciák, vagy 3. tiszta (fejlesztés szerinti) demokráciák, vagy 4. kultur- (vagyis az állampolgári joggyegetlőség mellett s illetve ennek alapján a szellemi képzettség uralmán alapuló) demokráciák, vagy végül 5. vegyes formák. Az alkotmány által az államfőre ruházott szuverénitási jogkörre s ama feltételekre való tekintettel, melyek mellett a megüresedett államfői hely betöltendő, az államok: 1. öröklő uralmak (Erbherrschaften — ilyenek a *δυναστεία*, monarchia) vagy pedig 2. szabad államok (ilyenek a *res publica* és a monarchikusan kiélezett szabad állam.) Ama nagy érdekfeszítőkre való tekintettel, melyeken belül az állampolgárok életfeladataikat az állami élet által első sorban akarják betölteni az államok: 1. patriarkális államok, 2. hadi zsákmányból élő államok (Lagerstaaten), 3. földmívelő államok, 4. kereskedő államok, 5. iparállamok, 6. kulturállamok és végül 7. kenyérállamok. Azon jogoltalomra való tekintettel, melyet a különféle államszervek hivatalos eljárásával szemben úgy egyeseknek, mint az egész népnek megad a konkrét államjog, az államok: 1. rendőri államok és 2. jogállamok. Az államhatalom földrajzi tagolódását tekintve vannak: 1. központosító, 2. önkormányzati államok és 3. államok, melyek tartományi vagy helyhatósági autonómián nyugszanak. Az anyanyelvnek államjogilag megadott kompetenciára való tekintettel vannak: 1. territoriális, 2. nemzeti, 3. nemzet-

tiségi államok és 4. vegyes formák. A vallás államjogi állását tekintve vannak: 1. homodox (egy vallást államjogilag elismerő) és 2. polydox (több vallást egyforma államjogi elismerésben részesítő) államok. Az államhatalom (törvényhozási és igazgatási) tevékenységének határai s irányai tekintetében vannak: 1. prophylaktikus és 2. interferentiális államok. Az elsőekben az államhatalom csak a fennálló jogrend fenntartására szorítkozik, az utóbbiakban ellenben gondoskodásának tárgyát képezik az összes szellem-erkölcsi és anyagi társadalmi érdekek. Ezen sokféle osztályozási alap szerint megkülönböztetett államformák majdnem mindegyikének még számtalan alfajai vannak.

Első tekintetre látható, hogy ilyszerű osztályozást az államformáknak csak úgy lehet adni, ha nemcsak az uralmi, hanem a kormányzati formákra is vagyunk figyelemmel. De látni való az is, hogy a sokféle nézpontból kiinduló osztályozás mellett világos, tiszta képet az államformákról nem nyerhetünk, hiányozván egy egységes, összefoglaló osztályozási alap. Ilyformán, mint államforma elméletének méltatásaképp újabban megjegyeztetett (Concha: Politika 385. l.) ezen osztályozás mellett alapjának hiányossága a gondolkodást a helyett, hogy egyesítené, szétszórja. Tény, hogy ennyiféle osztályozási alapot még egyetlen államtani író se állított fel és bár Schvarecz Gyula másutt kifejtett álláspontja szerint az államforma és kormányforma közti különbségről (Staatsform és Regierungsform a németeknél, form of state és form of government az angol államtudományi íróknál) szóló elméleteknek nincs jogosultságuk és ezek az elméletek önmaguktól összedőlnek, mihelyt meggondoljuk, hogy már magának az államnak a fölismerésére az illető állam kormányhatalmi szervezetének alakja adhatja meg a legalkalmasabb kriteriumot, mihelyt például két vagy három oly konkrét államnak párhuzamba vonásáról van szó, a melyek közül vagy valamennyiben van, vagy egyikben sincs sem népképviselő, sem plebiscitum. pl. Oroszország, Törökország és Khina közt az államformabeli különbséget első sorban csakis a kormányhatalom szervezeti különbsétek összesége, vagyis az u. n. kormányforma állapíthatja meg“ s ennélfogva „a kormányforma nem coordinált fogalom az államforma fogalmával, hanem subordinált fogalom az utóbbinak keretén belül“ — az államtudomány elfogadottabb álláspontja szerint az államformáknál csak a szuverén hatalom birtokosainak kereséséből indulhatnak ki, vagyis a szuverén akarat telje személynének megállapítása lehet a cél; minden oly kiindulási pontot tehát, mely ezenkívül esik, ki kell hagynunk az ez irányú vizsgálódás keretéből.

Az államtudomány készséggel elismeri azon érdemeket, melyeket Schvarecz Gyula az Aristoteles-féle államforma elmélet hiányosságának kimutatásában szerzett magának. Államforma elmélete azonban nem alkalmas arra, hogy az e tárgy feletti eszmélkedésnek a problema meg-

fejtésére sikerrel kecsegtető irányt adjon. Széles irodalmi tájékozottságáról, összehasonlító alkotmánytörténelmi és államjogi ismereteiről bizonyosságot szolgáltat a nála már megszokott szabatosággal ez újabb művében is. Csak hosszadalmas körülírásaival nem tudunk megbízkozni, melylyel egy-egy államtani fogalmat meghatározni igyekeznek. S ez tán az egyedüli (nem elméletére vonatkozó) kifogás, mely az ő tudományos államtanának most közreadott alaptanai ellen tehető.

—GH —R.

A besztercei levéltár oklevelei.

Urkunden-Regesten aus dem alten Bistritzer Archive. Von Dr. Albert Berger, Gymnasiallehrer. II. Teil: von 1491 bis 1516. III. Teil von 1517—1526. Szerző sajátja, 4-edr. 59—139. lap.

Dr. Berger Albert besztercei tanár, s az ottani régi „vármegyei“ levéltár órének fenti című munkája I. füzetét s annak fontosságát harmadéve ismertettük folyóiratunk 1893. évi 474—476 lapján. Azóta II. és III. része is megjelent a besztercei protestáns gimnázium évi értesítőjében, s aztán külön nyomtatban, úgy hogy munkája a mohácsi vétségig terjedőleg immár teljes. A történet kutatónak megbízható útmutatója van legalább e korszakig, mert dr. Berger 924 mintaszerű pontos regesztákban számol be a besztercei levéltár gazdagságáról, hogy nyilvánvalóvá legyen: mije van az 1203—1526 közti évekből. S a mit feltár, jóformán teljesen ismeretlen új anyag. Minden királyunktól van valami levele, privilégiuma Beszterczének, de még nagyjából sem terjeszkedhetünk ki azok tartalmára. Csak néhány tanúságot említünk meg, a mi az érdekes „regeszták“ olvasása közben felötlnek.

Szembetűnő elsősorban, mennyire dédelgették királyaink a besztercei zászokat, mindenféle kiváltságokat, adószedést engedélyezvén nekik. Így pl. II. Ulászló megerősíti 1492-ben Mátyás király 1475. jun. 3-iki adománylevelét, melylyel Radnát és a radnai szorost Beszterce fenhatósága alá helyezi, nyilván határvédelmi szempontból. Ő újjítja meg a beszterciek régi kiváltságait is, hogy a területükön levő sóskútakat szabadon használják. A kereskedelmi forgalmat pedig ugyancsak egy 1492-iki rendelete élénkíté, mely szerint a beszterciek vám és adófizetés nélkül járhattak a szomszédos városok vásáraitra; Maros-Vásárhelyt kivéve. Az igaz, hogy Beszterce állandóan „fejős tehene“ a hatalomnak, mert gyakori a rendelet, melylyel előleget kérnek tőle királyaink a „Mártonnapi adó-“ra, vagy kölcsönt jövő évi adójukból. Hanem biztonságukra, vagyonuk védelmére szigorú gondot fordítanak. Sok levélben rendelik királyaink az erdélyi vajdáknak, hogy védelmezzék meg Beszterczét a szomszédos magyar nemesek zsarolása, erőszakja ellen. Sok panasz van különösen a sótisztekre, meg a vajdák tisztjeire, kik adószedés vagy igazságszolgáltatás czímén hetekig

ültek a szászok nyakán. Zaklatásaik természetéről fogalmat nyújthat, hogy II. Ulászló 1508 jún. 29-én megtiltja P é t e r erdélyi vajdának és utódjainak, hogy háború esetén a szászokat e l ő b b fegyverbe szólítsa, mint a nemességet és székelyeket.

A beszercezieknek a moldvai vajdával való gyakoribb érintkezését is több levél tanúsítja.

Igy pl. István vajda (Mátyás király kortársa) értesíti 1474. szeptember 15-ről a beszercezieket, hogy követet küldött a csicsói várnagyhoz; Galaczi István jelenti a beszercezei tanácsnak a Beszerceze melléli Galaczról 1510 márczius 15-én, hogy M i c h n e havasalföldi vajdát e hó 11-én Nagy-Szebenben megölte Jakchyth és Cipellyws vajda, s hogy apja halálát fia Mircse azzal boszúlta meg, hogy a gyilkosokat kíséretükkel együtt lemészárolta. A következő évben már Szapolyai János az erdélyi vajda, s mint olyan rendel Budáról 1512 július 12-én, hogy ha ráakadnak Mircse vajdára, — a ki tőle titkon megszökött s most Csicsó vára felé tart, hogy Moldvába meneküljön — fogják el, ha kell erőhatalommal is. Bogdán moldvai vajda Szucsáván kelt 1515 decz. 20-iki levelében arra kéri a beszercezei tanácsot, hogy a moldvai aranybányászokat, kik az aranytermost kötelezetségük ellenére Beszercezeire viszik eladni, fogják el és küldjék hozzá. Utódja, István vajdának is több levele van és kíválóa érdekes az, melyben 1525 aug. 28-án a Lajos király által a beszerceziek adójából „pro defensisne regni nostri in subsidium“ neki utalt 1000 arany frt megfizetését sürgeti.

Nem kevésbé fontosak Beszerceze erődítési régi jegyzőkönyvei, s az adózásra, sókereskedésre, halászatra, gazdaságra, iskolaügyre népszámlálásra s a családokra vonatkozó levelek, és kulturtörténeti feljegyzések.

Megnehezíti a munkában való tájékozást, hogy nincsen n é v m u t a t ó j a, de azt hisszük ez Berger szándékos mulasztása, hogy egy újabb füzet végén az egész munkához elkészítse. Mindenesetre nagy szolgálatot tenne történeti irodalmunknak, ha „regesztái“ közlését tovább folytatná, a mire magyar történeti folyóirataink is készséggel rendelkezésére állnak.

VERESS ENDRE.

Különfélék.

Régészeti új leletek Kolozsvárt.

1.) Salamon Antal városi tanácsos úr átadott egy kis arany érmét, a melyet állítása szerint a csatornázás végett eszközölt ásások alkalmával lelték. Az érmecs átmérője 12 milliméter, sulya 0.62 gramm; a veret nem valami remek, de tisztán megismerhető. Főlapján egy

kikaréjózott paizson levő négyelt czímer egy kis közép paizszsal, az elsőnegyedben a magyar czímerbeli pólák, a másodikban a kettős kereszt, a harmadikban a dalmát három párduczfő, a negyedikben egy merőben megismerhetetlen torzidom, alig ha nem egy ágaskodó egyszarvú; a középpaizs czímeridoma is elég elmosódott, mégis fel lehet ismerni a hármás dombról emelkedő farkaselőt. A czimerpaizs mellett jobbról és balról egy-egy rózsácska, a paizs teteje felett ez évszám 1569 két pont közt; az egész lapot gyöngysorkör veszi körül. A hátlapján van a félholdon ülő boldogságos szűz, szentfényvel körülvevtt koronával a fején, dús redőzetű öltönyben, a kis Jézust a jobb karján tartva; mellette jobbról és balról e két betű H és P; az egészet itt is gyöngy-kör veszi körül.

Kérdés: miféle pénz lehetett ez?

A pénzen tisztán látható szent szűz és a mellette álló két betű H (ungariae) P (atrona) nyilván magyar pénznek jellemzik, a czimer meg az évszám határozottan János Zsigmond korára utalnak, mert éppen ezt a czímet használták Izabella és fia János Zsigmond, és így alig ha nem a kolozsvári pénzverdében készült, ámde sulya 0.62 gramm semmi arányban sem alkalmazkodik a magyar arany (forint) 3.491 gramnyi törvényes sulyához. Ez tehát nem lehetett közforgalomra szánt valóságos pénz. Legnagyobb valószínűség a mellett szól, hogy ezüst denárok vagy obolusok veretésére készített bélyegről egy minta- vagy próbaveretet látunk, a melynek célja volt az újonnan veretendő apró pénz mintáját a fejedelemnek bemutatni. Az ilyet mindig aranyból szokták volt készíteni.

2.) Bréda Ferencz úr ajándékozott egy pecsétnyomót, a melynek vasnyele azt mutatja, hogy eredetileg egy sajtóba járt, tehát ostyapecsétek nyomására szolgált, az is látszik rajta, hogy huzamos ideig a földben volt, mert rozsdá helyett egy vékony agyagréteg borítja. A tulajdonképpi pecsételő a vas-lemezbe van vésve, köridomú, átmérője 28 miliméter. A kép maga egy barokk stílus foglalat (cartouche) körülvevtt czimerpaizs, a melynek a tetejét három csillag foglalja el, ezek alatt (czímertanilag) jobbról egy csúcsával lefelé fordított egyenszárú háromszög idomú lapos eszköz egy szivalaku lyukkal a közepén (agyagvágó?), a csúcsa alatt egy csillag; bal felől egy szűk nyaku hasas füles korszó vonalak közé foglalt két sor domború karikával diszítve; ezt egy alól nem zárt körvonal veszi körül és e közt és a lap szélét diszítő lombkoszorú közt áll a felirat: A KOLOSVARI FAZAKAS CZEH PECSETE; a paizs felett pedig áll ez évszám: 16—37.

Ez tehát egy érdekes emléke a kolozsvári — ma is virágzó — fazekas czéhnek a 17-ik század első feléből.

3.) Klein Hermann kőmives adott egy vas sarkantyút, a melyet a Diana fürdő épülete előtt a csatornázási munkálatoknál a földben találtak. A sarkövedző ív kissé össze van görbülve, lapos és a két végén lyukas, de alsó szélén 24 miliméternyire a bütüitől két füle is volt (az

egyik lemállott), tehát a sarkantyut szög is, szíjj is tartotta, ép korában az ív tágassága 80 miliméternyi lehetett, mélysége 90 miliméter. Az ív csúcsából hátul egy 85 mm. hosszú lencseforma átmetszetű egyenes rúd indul mintegy 20 fokú szög alatt mereven felfelé, a mely megkerékített vége felé 55 miliméternyire ketté van hasítva, s e hasadékban forgott a csillagszerű taréj, a melynek ép súgarai még most is 42 mm hosszúak.

4.) Az óvárban a klastrom-utca 2 számú házat tulajdonosa Benjámín Salamon, szobafestő és mázólo újjáépíttetvén az alapozás földmunkája közben mintegy 5 méternyi mélységben egy római épület maradványaira talált, és ezek közt egy hatalmas kőpillérre fehér, tömör mészkőből, a melynek színe meglehetősen épségben megmaradt domborművel van díszítve. Benjámín úr az én felszólításomra a múzeumnak ajándékozta; még így is a kő kiemelése és a múzeumba szállíttatása 30 forintba került.

Ez a kőpillér 2.45 méter magas, a szélén 0.58 m. széles és a közepén 47 cm. vastag; a hátulsó részén egész hosszában két felől egy-egy derékszögű ereszték van kifaragva, a melynek szélessége 35 cm, úgy hogy a kő elején egy-egy 12 cm. vastag és 7 cm. széles egyenes párkányléc maradt, a mely a már csak 44 cm. széles tömböt jobbról-balról szegélyezi. A kő oldal és hátlapja ellenben egészen simára van kidolgozva; a kő teteje ép, alja azonban csonka.

A sima szín- vagy homloklap két téglányalakú mélyített képlapot hord, a melynek közös szélessége 46.5 cm. a felsőnek magassága 74 cm. az alsó-é 77 cm. a kettő közti köz 13 cm.-nyi. Mindenkét a kőbe vésett tagolt keret foglalja be. A felsőben aztán domborműben egy lombos és fürtös szőlőindáktól környezett Bacchus áll, a melynek a lába előtt egy kis párducz kuporog mellső jobb lábával egy kis vedret tartva. Az alsó domborműben Hercules és Mercurius állanak egymás mellett, az előbbi vállán van az oroszlánbőr és bal kezével dorongos buzogányára támaszkodik, fejétől balra a szögletben ott van az ijja; az utóbbi jobb kezében tartja a szokásos zacskót, holott balja a vállhoz támasztott caduceust viszi. A keret hornyolásában kerek fürt lyukak arról tanúskodnak, hogy az egész legalább részben egykor bronzal volt borítva.

Írás az emléken nincs; ha volt is a bronzborítékon, az vele együtt eltűnt.

Hogy ez a kő egy épület falába volt illesztve, azt már az alakja mutatja, de aligha csupa díszítményül szolgált. Vagy ajtófél volt, vagy falpillér. A rajta levő istenalak arra enged következtetni, hogy valamely szentély falában volt, lehetett azonban sírkápolnában is, noha nincs kizárva annak a lehetősége sem, hogy díszes magánépülethez tartozott.

Kolozsvárt, augusztusban 1895.

FINÁLY.

Zichy Jenő gróf kaukázusi és közép-ázsiai expedíciója, a mely f. évi ápril végén indult el nagy útjára, a népvándorlási magyar nyomok, emlékek és a magyar rokon törzseknek a helyszínén való tanulmányozására, közel négy hónapi utazás után aug. 15—18-án érkezett vissza Magyarországra. Egy hónapot töltött a Kaukázus déli tartományaiban, két hetet Közép-Ázsiában Bokharában és Turkesztánban, két hetet a Kaukázus legkeletibb hegyvidékén, Dagesztán tartományban, s több mint két hetet a tulajdonképeni Oroszország fővárosaiban (Moszkvábao, Szentpétervárott és Varsóban). Az északi Kaukázusban leginkább a cserkesz törzseket tanulmányozták, megállapítván azoknak a magyar nemzettel való nyelvi és néprajzi rokonságát; Dagesztánban a hun, avar, dargói népfajokat, melyeknek mai használati tárgyai között is sok azonos tárgyat találtak a hunkorszaki magyarországi leletekkel; Közép-Ázsiában az ottani pusztai néptörzseket, melyeknek életmódja, karaktere a régi magyarsággal sok analogiát mutat; végre az orosz múzeumokban a népvándorlási leleteket, melyek között számos magyar eredetű tárgy van, a melyek a magyarok költözködésének irányára sok tekintetben új fényt derítenek. Az expedíció tagjai meg vannak győződve, hogy utazásuk eredménye, melyet útjokról és tanulmányaikról írandó munkáikban közzé fognak tenni, még a kishitű kételkedőket is meg fogja győzni arról, hogy Zichy Jenő gróf lelkes áldozatkészsége hasznos szolgálatot tett a magyar őstörténet nyomozása előmozdítására és hogy a kijelölt úton és irányban még több kutató fog megindulni és a Kaukázus völgyeibe, Közép-Ázsia belsejébe elzarándokolni, hogy kiaknázzák azt az őstörténetünkre nagybecsű szellemi kincsét, melynek felderítésén a Zichy-expedíció fáradozott. Az expedíció az adott viszonyok között megtette, a mit tehetett; de természetesen hetek és néhány hónap alatt teljesen ki nem aknázhatta az évekre terjedhető anyagot. Útja mintegy recognoscirozás volt, melynek bizonyára még folytatása lesz! A negyedfél hónap alatt pusztákon, hegyen-völgyön s homoksivatagokon át mintegy 20,000 versztnyi (3000 mértföldnyi) út tettek meg Budapesttől s Kolozsvártól Szamarkandig s Batumtól Szentpétervárig, egyszer az örökhő regiojában, jégzikamok között járva, máskor az ázsiai homoksivatagok között 50 (Celsius) hőfokban sülvefőve; a déli cyprusligetek honától fel a zordon fenyvesek és az északi-fény hazájáig. Egyet a legelfogultabb rosszakarát sem vitathat el az expedíció lelkes vezérétől: a hazaszeretettől sugalmazott áldozatkészséget; s az expedíció tagjaitól: az önfeláldozó koczkázatra is kész lelkesedést és igyekezetet — a nemzeti eszményeknek és tudománynak szolgálni.

Új egyetemi tanárok A kolozsvári egyetemen újabban rendszeresített franczia nyelv és irodalom tanszékére Ő Felsége dr. Haraszthy Gyula budapesti egyetemi magán- és középiskolai rendes tanárt nevezte ki, a ki előadásait már e félév folyamán

megkezd. „Erdélyi Múzeum“-unk is kitűnő író és munkatársat nyert benne. — Ugyancsak a kolozsvári egyetemen az olasz nyelv magán-tanítójává képesítette dr. Wlassics Gyula cultusminister úr Cs. Papp József felsőbb leányiskolai tanárt, a ki előadásait már e félévben megkezd. — A kolozsvári egyetem bölcsészeti facultása e nyereségekkel szemben veszteséget is szenvedett, a mennyiben dr. Pecz Vilmos a classica-philologia jeles tanára a budapesti egyetemen újonnan szervezett új-görög nyelvi tanszékre neveztetett ki Ő Felsége által s eltávozásával egyetemünkön a második classica-philologiai tanszék (melyet helyettesképpen ebben a félévben dr. Szamosi János egyetemi tanár fog betölteni) megüresedett. A második félévre valószínűleg e tanszék is betöltetik. Eddigélé két pályázó jelentkezett: dr. Csengeri János és dr. Némethy Géza, mindketten budapesti egyetemi magán- és főgymnásiumi rendes tanárok s a M. Tud. Akadémia lev. tagjai s mint kitűnő tanerők és a classica-philologia irodalmának jeles művelői ismeretesek.

Szász Béla a kolozsvári egyetemen a bölcsészet ny. r. tanára hirdetett előadásait e félévben betegeskedése miatt nem tarthatván meg, bölcsészeti előadásokat helyette a legközelebbi rokon tanszék, a neveléstudomány ny. r. tanára dr. Schneller István tart.

A budapesti egyetemen a Salamon Ferencz halálával régen megüresedett s oly sokáig betöltetlenül maradt magyar történeti egyik tanszékre Ő Felsége a király dr. Marczali Henriket nevezte ki, a ki a budapesti egyetemen több ízben mint helyettes tanár és hosszú idő óta mint magantanár működött s a kinek háta mögött eredményekben gazdag történetírói pálya áll. Főbb munkái: a magyar történet kútúi az Árpádok-korában; II. József élete (III. kötet); Mária Terézia életrajza; az ujkor története; a vezérek kora és az Árpádok-kora története (a Milleniumi történetben), melyek Marczalit első rangú történetíróink sorába emelték; úgy hogy bőven rászolgált arra, hogy a budapesti egyetem egyik legszebb tanszékét ő foglalja el. — Ugyancsak a budapesti egyetem bölcsészeti karánál a Horvát Árpád halálával megüresedett oklevéltani egyetemi tanári tanszékre Ő Felsége dr. Fejérfataky Lászlót, a Nemzeti Múzeum könyvtárnokát, nevezte ki, a ki, mint a magyar történelem segédtudományainak, főképen az oklevéltannak kitűnő művelője ismeretes. Mint a „Heraldikai Társaság“ titkára és a „Turul“ szerkesztője s az Akadémia Történeti Bizottságának előadója s mint az oklevéltan régi magántanára sok érdemet szerzett s méltó utódja lesz jeles elődjének. Mennél szebb siker koronázza új pályájukon működésüket!

Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természet-tudományi egylet hetedik évkönyve Kóródy Péter egyleti első titkár szerkesztésében, Gyulafehérvárt megjelent. A 80 lapnyi, csinos kiállítású füzethez mellékelve van az apulumi ásatások tervrajza és

négy tábla az újabb leletek nevezetesebbjeiről. Tartalma: Pápai Páris Ferencz életrajza M a k k a i Domokostól; Kérészi István Albuma a külföldi útazásában 1717—18. látott dolgokról, Z l a m á l Ágostontól; Az intregáldi havasi Gyopár (Gnaphalium Leontopodium L.) telep, C s a t ó Jánostól; Apulumi maradványok, dr. C s e r n i Bélától; Az alsófehérmegyei t. r. és t. egylet működése az 1893. évben, K ó r ó d y Pétertől; az egylet tagjainak névjegyzéke (Védnök: Lönhart Ferencz erdélyi püspök, 6 tiszteleti, 6 örökös alapító, 9 alapító tag, 12 tisztviselő, 39 választmányi, összesen 102 rendes tag); végül azon társulatok jegyzéke, a melyekkel az egylet csereviszonyban áll. Az életrevaló társulat érdekes évkönyvét ajánljuk az erdélyrészi viszonyok tanulmányozói, barátai figyelmébe.

Az aradi m. k. állami főreáliskola értesítőjében, melyet B o r o s Vida igazgató szerkesztett, L a u k ó Albert „a magyar királyság a XIII. században“ cz. a. írt értekezést Magyarország akkori kiterjedéséről, vármegyéről, azok kiterjedéséről, ismert alkatrészeiről. Ez adatok alapján elkészítette a magyar kiáltság XIII. századbeli térképét is (kár, hogy itt nem közli), melyet a történelem tanításánál taneszközüül szokott használni. P e t r y Gyula „Tornaverseny és Tanulmányút“ czimen igen szép értekezést írt a nemrég rendszeresített tornaversenyek eszméjéről s az azzal kapcsolatos tanulmányútról s folytatólagosan leírja az aradi főreáliskola részvételét az 1894. szept. 22. kolozsvári tornaversenyen, nagy elismeréssel és hálás érzelmekkel magasztalván a kolozsváriak vendégszeretetét, a rendező versenybizottság buzgalmát és páratlan igazságos ítéleteit. Végül leírja az aradi tanulók Maros-Ujvárt tett látogatását s hazatérésüket. A „kolozsvári és marosujvári szép napokról“ lelkes szavakkal ír, melynek emlékére az aradi ifjuság „szíve mélyéig eltelve hálával, hogy az erdélyi műveltség focusa a középiskolák tanulóit saját fiaiként fogadta. . . 50 frtnyi adományt küldött az Emkének“.

Milleniumi történet. Az Atheneum r. társulat kiadásában megjelenő, „A magyar nemzet története“ című nagy munkának 28—36. füzete jelent meg utolsó füzetünk megjelenése óta. Ezekben a füzetekben befejezést nyer a második kötet, az Árpádok kora, Marczali Henrikől, továbbá tíz ív van közölve az Anjouk korából (P ó r Antal jeles tollából), a mely magában foglalja az interregnumot, Károly Róbert küzdelmeit az oligarchákkal, Károly Róbert külpolitikáját, s meg van kezdve a nápolyi hadjárat története. A szövegbe foglalt számos érdekes és szép kivitelű képen kívül külön mellékletül adva vannak: I. E n d r e király koronázása (Székely Bert. falfestménye a pécsi székesegyházban), K ö r ö s s z e g (Kimmach László rajza), II. E n d r e a r a n y b u l l á j a (a Kállay-család levéltárában levő eredeti példányról), H a b s b u r g i R u d o l f a r c z k é p e (az ambrasi képgyűjteményből), S z e n t M a r g i t (XV. századi fametszetről), a koronázási

jelvények (Cserna Károly eredeti rajza), Kun László és Habsburgi Rudolf találkozása a morvamezei csatatéren (Than Mór festménye a m. nemz. múzeumban), Magyar fegyverek az Árpád-korból (a m. nemz. múzeumban), V. László követei leánynézőben VII. Károly francia király udvaránál (Brózik V. festménye után), Nagy Lajos diadala a törökök felett és a Mária-czelli templom alapítása (Dombormű után), Contarini András visszatérése Velenczébe a chioggiai diadal után (Paolo Veronese festménye után), II. Albert osztrák herczeg (az ambrasi gyűjteményből), Ozorai Pipo (Andrea del Castagno falfestménye után), Anjou Károly, Martel Károly és neje síremléke (Nápolyban), IV. Károly, neje Valois Blanka és fia Venczel (falfestmény után), Endre nápolyi király síremléke (Nápolyban), a nápolyi sz. Januarius-templom főkapuja (fénykép után), Zsigmond császár mint nap (a „Liber de septem signis“ című kéziratból.) Egyes fűzet ára 30 kr. Úgy a beltartalom, mint a külső kiállítás egyaránt méltók az ezeréves nagy nemzeti ünnephez s méltók a legnagyobb mérvű pártoláshoz.

A körmöczbányai m. kir. állami főreáliskola évi értesítőjében az 189⁴/₅. tanévről közölve van a körmöczbányai középiskola története a XVI-ik századtól a jelen korig Hlatky József tanár és Schröder Károly igazgató tollából. Előbbi a körmöczbányai első vagyis városi protestáns gymnasium (XVI. XVII. század) és a második vagyis kir. kath. gymnasium (162—1852) történetét írta meg, utóbbi a jelenleg fennálló reáliskoláét (1857—1895). A 219 lapra terjedő érdekes munka a milleniumra készült és külön kiadásban is kapható. A 220—230 lapon közölve vannak az intézet életére a lefolyt tanévben vonatkozó adatok, a melyből csak annyit közlünk, hogy a nyolcz osztályban összesen 262 tanuló végzett a múlt tanévben. Mellékelve vannak az intézet képe és tervrajzai.

A fehértemplomi m. kir. állami főgymnasium XX. értesítőjében az 189⁴/₅. tanévről Király Pál igazgató közöl „Szemelvényeket egy sajtó alatt levő történeti munkából“ (3—30 lap). A nyolcz osztályban 260 tanuló végezte a tanévet. Az I. osztályban párhuzamos osztályok voltak 35 és 37 tanulóval.

Az Atheneum Képes Irodalomtörténetéből megjelent a 34-ik fűzet. Három tanulmány van benne: Vadnai Károlyé „A forradalom költészetéről“ (befejezve), Szilágyi Sándoré „A forradalom után“ és Zichy Antalé „Deák Ferencz mint író“ cz. alatt. Mind a három dolgozat egy-egy érdekes memoire-részlet, a szerzőknek saját közvetlen szemléletükből, tapasztalataikból merítve, rendkívül érdekes és sok ismeretlen részlettel. A szöveget számos illusztráció kíséri: Petőfi ércszobra, Bem arc képe (Petőfitől), a budai honvédszobor, az Új-épület régi képe,

Nagy Ignác arcképe, két szép forradalmi vonatkozású allegorikus kép, Deák szülőháza, három arcképe, Pusztaszent-László, Deák kézírata, mauzoleuma, ércszobra és nemesi címere; külön mellékletül pedig Petőfi a múzeum előtt, a „János vitéz“ első illusztrációi és Arany verses levele Petőfihez. A két év óta folyó vállalatból még két füzet fog megjelenni, aztán két kötetben együtt is kapható lesz.

A Magyar Történeti Életrajzok ez évi 2-ik füzetében herceg Esterházy Pál életét folytatja Bubicz Zsigmond és Merényi Lajos. Az ebben foglalt IV-ik könyv Estárházyt mint tábornokot méltatja, a ki a XVII. század második felének nevezetesebb török harczai-ban részt vett. Az V-ik könyv, már mint hercegnek folytatólagos életrajzát kezdi meg s a múlt század elejéig terjed. A szép illusztrációk egész serege díszíti és magyarázza; így gr. (?) Esterházy Benedek Miklós Nádor nagyatya (1546), gróf Esterházy Pál fiatal korában (színyomat), aztán 30 éves korában (lovas kép), gróf Esterházy Ferenczné, Illésházy Ilona, gr. Esterházy József arcképei. Az Esterházy-féle várak és kastélyok közül látható Fraknó vára látképe, Árva vára, Kismarton, Esterháza, Keresztur, Új-Köpcsén, Ó.-Köpcsén, Feketevár (Schwarzenbach), Feketeváros, Kaboldvár, Boldogasszony a Fertőnél. A történeti legszereplő vár-erősségek közül látható Érsekújvár képe, aztán 1663-iki ostromának két egykorú rajza, Berzencze 1664-ben, Türbék 1664-ben, Pécs 1664-ben, az eszéki híd 1664-ben, Kanizsa 1664-ben, Segesd 1664-ben, Kanizsa ostroma ugyancsak 1664-ben, Léva vára és környéke 1672-iki felvével után, a szentgothárdi győzelem 1664. aug. 1-én. A fejezet- és záradék-díszítések az Esterházyak gazdag fraknoi kincstárából vannak véve. A Történeti Életrajzok eme füzete is méltó e vállalat jó hírvéhez, a mely valóban megérdemli a történeti olvasmányokat kedvelő közönség pártolását.

Folyóiratok.

— *A Budapesti Szemle* jul. füzete „Kerkápoly Károly melékezeté“-vel, *Kautz* Gyula az akadémia ünnepélyes ülésén tartott emlékbeszédével nyílik meg. *Radó* Antal Torquato *Tasso*-ról, a hírneves olasz éposz-költőről ír halála 300-ik évfordulója alkalmából. *Fekete* Gyula „az alkohol és mezőgazdasági népesség“ cz. a. az iszákosság pusztításáról értekezik, kimutatván, hogy mennyire elősegítik azt nálunk még a törvény intézkedései is a szeszfogyasztás felől. Regény és költemények után *Déchy* Mór az északi Kaukázusban lévő ásványforrásokról és fürdőhelyekről (főképp Pjätigorsk és Kislovodsk fürdőiről) ír érdekes ismertetést. *Az aug. füzetben* *Imre* Sándor ír Kazinczy Ferencz iskolai inspektorságáról (a szept. füzetben fejezi be). *Radó Tasso* méltatását végzi el; *Brassay* Sámuel „Determinismus és beszámítás“ cz. a. értekezik. *Simonyi* Zsigmond Ambrosius Johanna, egy német paraszt költőnő életrajzát fordította le

Grimm Hermann után németből, főkép a Petőfiről szóló magasztaló ítélete okáit. *A szept. füzetben* a legfőbb kegyúri jogról értekeznek *A. G. — Walldapfel* János a nemzeti elemről gymnasiumaink tantervében és utasításaiban elmélkedik. A szépirodalmi részben *Korolenko* Vladimir Szibériai vázlatok cz. elbeszélését adja fordításban *Kovalik* János. *Heinrich* Gusztáv „Lorelei“-ről írván kimutatja, hogy a Lorelei-monda eredeti néphagyományokon nyugvó modern műrege és hogy e rege igazi megalkotója Heine Henrik, kinek ez a legnépszerűbb költeménye. Végül a korán elhunyt, széptehetségű s rokonszenves költő *Reviczky* Gyula költeményei méltatását olvassuk, melyek most jelentek meg két kötetben összegyűjtve.

Az Akadémiai Értesítő jun. füzete a máj 12-iki ünnepélyes közgyűlésen tartott beszédeket közli, így br. *Eötvös* Lóránd elnöki megnyitóját, *Szily* Kálmán titkári jelentését az akadémia 1894-iki munkásságáról, *Kautz* Gyula emlékbeszédét Kerkápolyi Károly felett és *König* Gyula szép tanulmányát Helmholtz és a jelenkori német tudományosságról. *A juliusi füzetben* Szvorény József emlékezetét olvassuk *Szász* Károlytól; aztán *Munkácsi* Bernát értekeznek arról, hogy török eredetű-e a magyar nemzet? főkép *Marczalinak* a török-eredetet bizonyító érvei ellen polemizálva az ugor eredet mellett. Nyelvészeti érvei mellett történeti erősségeket is próbál felhasználni; de kevés szerencsével és tévesen, pl. midőn a kabarokat Lebedia helyett csak Etelközben csatlakoztatja a magyarokhoz s ebből azt a téves következtetést vonja, hogy „ha a magyar nyelv ugor jellegét csak az Etelközbe menekült kabarok révén nyerte volna, Julián semmikép sem beszélhetett volna, hazájának egész mivolta szerint ugor nyelvén, nemének ősi turk nyelven beszélő elszakadt ágával, melynek különállása minden esetre régibb korú az etelközi hazánál“. Minthogy azonban a kabarok még Lebediában csatlakoztak a magyarokhoz, az etelközi csatlakozásra alapított okoskodás magától összedől. Alább *Esterházy* Pál gróf *Mars Hungaricus*-át ismerteti *Bubics* Zsigmond, *Téglás* Gábor pedig a limes Dacicus keleti részét. *Az augusztusi füzetben* Szabó József emlékezetét újítja fel kegyelettel *Inkey* Béla. *Munkácsi* Bernát. A magyar magánhangzók történetéhez közöl „szerény észrevételeket“. *Hegedüs* István *Aristophanes* „Mondái“-ról értekeznek; végül *Plósz* Sándor a semmiség fogalmáról a polgári perjogban.

— *Az Erdély* 5-ik számát *Guzmán* János az EKE radna-borbereki osztályának elnöke életrajza nyitja meg *Radnóthi* arczképpel. *Bartha* Miklós a mezőségi oláhról ír érdekes, szép illusztrációkkal díszített néprajzi vázlatot. *Gagyi* Samu a fogarasi havasokból mutat be egyes képeket, köztük a felső-szombatfalvi monasteriát. *Téglás* István a szászváros melletti *Godán* havasi előőrsről ír. A 6—7. számban *Szádeczky* Lajos az EKE alelnöke és a kolozsvármegyei osztály elnöke életrajzát *Marquis* *Jean d'Ory* közli arczképpel Ezt követi *Herzeg* Mihály czikke a turisták-ról és egy cikk a kirándulásokról, remek illusztrációkkal az alsóféhérmegyei és torda-aranyosmegyei havasokból. Egyesületi hivatalos közlemények zárják be mind a két füzetet.

— *A Századok* jun. füzetét egy kis kötet névelte e mellékelt *Évkönyv* a mely a közgyűlés tárgyait közli és pedig *gróf Teleki Géza* elnöki megnyitóját,

Szilágyi Sándor titkári jelentését és *Szádeczky* Lajos emlékezését Deák Farkas felett s ezenkívül a társulat alapszabályait, ügyrendét, névkönyvét és nekrológokat a társulat elhalt tagjairól id. *Színnyei* Józseftől. A rendes füzet tartalma ez: Mátyás király és Simon pátrasi érsek *Fralnói* Vilmostól; a magyar tengerészlet az Anjou-korban befejező közleménye. *gr. Wilczek* Edétől; gróf Bethlen-Kata élete és végrendeletei *Szádeczky* Lajostól; az 1707. évi ónodi országgyűlés története *Áldásy* Antaltól; a Rákóczi-kehely Gömörben *Thaly* Kálmántól. Történeti irojalom és tárcza-közlemények fejezik be a tartalmas füzetet.

Az „*Ethnographia*“ 3. számában Hunföldi Lehel álnév alatt szellemeskedik (?) valaki „Ethnologiánk áprilisi hajtásai“ cím alatt; s ez úttal Vámbéry ellen szórja esetlen élczeit a „Vámbérszáz“ „prózaí hős költemény öt énekben.“ Ilyen hangon nem írtak nálunk a hírhedt „Mondolat“ óta. A második cikk, a mint sejteni engedi, a Zichy-expeditiót fogja céltáblának venni. Nézetünk szerint az ilyen ízetlenség nem tudományos folyóiratba való, pedig az *Ethnographia* az akar lenni; azután meg Vámbéry érdemei nagyobbak, hogysen szabad volna még tévedéseivel szemben is ilyen hangon róla írni; végre a hivatalos dogma méltóságához sem fér az ilyen hang, hisz nemcsak az akadémián és mindkét egyetemen, hanem még a leendő tanárok vizsgálati szabályzatában is egyedül üdvözítő örök igazságként tanítják a finn-ugor eredetet. Ez sem elég biztosíték? Galilei törvénye az üldözések daczára is hódított, mert igazság. — *Lindner* Ernő „Magyar népdalkönyvből“ cím alatt tesz megfigyeléseket a népdalok szerkezetét illetőleg. — *Kovács* János „A cigányok Szegeden“ első közleményét adja. *Hermann* Antal „Néphit és népszokások“ cím alatt közöl érdekes dolgokat az idővarázslásról a magyar s egyéb hazai népek hitében. — *Wislockiné Dörfler* Fanni „Kakas, tyúk és tojás a magyar néphitben“ című értekezését, *Kolumbán* Samu „A hosdátbiak“ról szóló második közleménye követi. Ifj. *Pongor* István A debreczeni „nyeregből való lóhajtásról“ szól. *Gál* Kálmán a „Temetési szokásokat a Nyárad mellett“ írja le. *Csáky* János A „pünkösdi király“ választást Ugocsában; *Csáky* Elek Somogy megye lengyeltóti járásának néprajzi viszonyait ismertetik. *Versényi* György dr. Felvidéki népmondákat, *Kristály* Balázs Székely népmondákat a Katus-taváról, *Demeter* Dénes udvarhelyi, csallóközi és fejérmegyei népmondákat közölnek. Magyarországi néprajzi könyvészet és a néprajzi társaság közgyűlésének leírása zárják be a változatos tartalmú füzetet.

—si —s.

A „*Nyelvtudományi Közlemények*“ jun. füzetében *Szamota* István a tihanyi apátság 1055-iki alapító oklevele, mit magyar nyelvemlék felett értekezik; *Munkácsi* Bernát a magyar magánhangzók történetéhez nyújt adalékot; *R. Prikkel* Marián ősvállalunk egy-két nyelvi emléket ismerteti; *Hegedüs* István értelmi egyezés a görögben cz. a. értekezik; *Szilasi* Móricz vogul szójegyzéket közöl; végül *Wolf* György ó-szlovén, új-szlovén cz. a. polemizál Melich-hel — A *szept. füzetben* előbbi cikkek folytatásain kívül *Melich* János adatokat közöl a szláv nyelv magyar elemeihez; *Munkácsi* Bernát az *est* eredetét értelmezi; *Kalmár* Elek és *Négyesy* László a königsbergi töredék versmértékét

magyarázza. Ismertetések és kisebb közlések zárják be mind a két füzetet, melyeket *Simonyi* Zsigmond szerkesztett kiváló gonddal.

A „*Turul*“ 2. füzetében *Thaly* Kálmán heraldikai és sphragistikai adatakat közöl a Rákóczi korból; *Komáromy* András a borosjenői Tisza család őseiről ír; *Makay* Dezső a Csanád nemzetségről; *Csoma* József Bor Mihály címerlevelét ismerteti 1415-ből; dr. *Wertner* Mór családtörténeti adalékokat közöl a Haschendorfiak, a Tengerdiek és a Tellersbrunniak felől; *Petrovay* György a Komlósy-család történetét fejezi be 1844-től kezdve. A vegyes és tárcza rovatban apróbb közlemények.

Az „*Ungaria*“ Moldován Gergely magyar-román szemléje jun. számában *Putnoky* Miklós classicus elemek a román népköltészetben cz. a. kimutatja, hogy mennyi anyag van a pogány mythológiából római kútfők nyomán a román népköltészetben. *Moldován* Gergely a román nép hitvilágáról írt becses értekezését fejezi be. Azután román szavak a magyarban és magyar szavak a románban közöltenek. Két magyarra fordított román elbeszélés után *Marosán* Viktor az Avas és avasi népszokásokról ír. *Moldován* G. román népdalokat fordított. Magyar és román közmondások, találós mesék fejezik be a pártolásra méltó vállalat legutóbbi füzetét.

A „*Hadtörténelmi Közlemények*“ 3. füzetében *Thaly* Kálmán kezd meg egy érdekes sorozatot: „Katonadolgok a Kuruczvilágból.“ *Kiss* Lajos pályadíjjal kitüntetett munkája „A rigómezei hadjárat“ harmadik közleménye követi, a mely a Rigómező leírását, a csata színhelyét és a táborok föllállítását tartalmazza. *Kropf* Lajos „Castaldo Erdélyben“ című — a mint látszik — terjedelmesebb értekezésének első közleményét adja. *Illéssy* János „A m. k. nemes testőrség felállítása 1760-ban“ című értekezésének is első közleménye fejezi be az értekezések sorát. Érdekes „Tárcza“ és „Hadtörténelmi irodalom“ fejezik be a változatos és becses tartalmú füzetet, a melynek egyik ékessége II. Rákóczi Ferencz arczképe külön mellékletben. Másik melléklet Szolnok vára 1705-ben.

Az „*Archaeologiai Értesítő*“ jun. füzetében *Hpl.* az aranyosi és ördögös-füzesi bronzleleteket ismerteti; dr. *Zieher* Gyula Sátyr bronzszobrocskáját a n. múzeumban. *Hpl.* a budapesti Aphrodité, dr. *Sege*r János a köbeni temetőt, dr. *Kaufman* Dávid Magyarország legrégebb zsidótemetőjét, *Myskovszky* Viktor a lechniczi zárda-templomot, *Gróh* István a középkori falképeket Gömörmegyében, ismerteti. *Mihalik* József egy XVI. sz. kassai rézöntőről ír; dr. *Réthy* László a Weifert-gyűjteményben lévő déli szláv és oláh érmeket ismerteti.

— *A Magyar Nyelvőr* jun. jul. és aug. füzeteiben különféle szómagyarázatok után *Melich* János a német vendégzavakat közli betűrendben, *Kiss* Ignác Faludi Ferencz nyelvét méltatja. *Szinnyei* József és *Munkácsi* Rernát „mindnyájunkat érhet baleset“ czimen vitáznak nyelvészeti tévedéseik felett. *Barcza* József Apor „Metamorphosis Transylvaniae“-ja mondattanát bonczol-gatja és magyarázza. Helyreigazitások, nyelvújítási adatok, népnyelv-hagyományok bőséges sora követi a nagyobb cikkeket.

A *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* máj.—jun 3-ik füzetében *Acsády* Ignác a magyar gazdaságtörténet feladatairól értekezik; *Karlovsky* Endre pedig a selyemtermelés történetét Erdélyben 1848-ig állította össze hivatalos adatok alapján. Az adatok tárában *Komáromy* András a nagyszőlősi földesurak gazdasági rendtartását közli 1674-ből; *Kemény* Lajos a Rákóczi Ferencz konyhájára való élelt; *Koncz* József egy 1744. évi erdélyi árszabást; végül *Köszeghi* Sándor Kapy Zsigmond gazdasági utasítását 1620—27-ből.

A *Magyar Könyvszemle* 2. füzetében *Thallóczy* Lajos Brebiri Lubics Mladen báróról és Guillelmo Varigreanáról közöl adatokat régi nyomtatvány és codex alapján. *Zolnai* Gyula a Batthyány-misekönyv magyar naptárát és lapszéli jegyzeteit közli. *Décsi* Lajos Bogáti Fazekas Miklós életét és költői működését folytatja. A Magyar Könyvesházban adalékok vannak Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához. A külföldi szemlében Ferenczi Zoltán ismerteti a marburgi könyvtár állványrendszerét, Desiderius pedig a berlini egyetemi könyvtár szakrendszerét. Horváth Ignác összeállítja a külföldi irodalom magyar vonatkozású termékeit. A Tárca jelentéseket közöl a magyar nemzeti múzeum, a bp. egyetem, a m. t. akadémia és az erdélyi múzeum könyvtárainról. A szakirodalom című rovatban több érdekes munka van ismertetve. Folyóiratok szemléje zárja be ezt a becses füzetet.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* június—júliusi kettős füzetében *Vári* Rezső Theodulus pásztori költeményéről, *Felsmann* József György magyar vitéz vezekléséről a purgatoriumban, *Récsei* Victor az atheni múzeumokról, *Czeckó* Antal Simai „Váratlan vendég“-éről és „Mesterséges ravaszság“-áról értekeznek. A hazai irodalom rovatban *Hegedűs* István ismerteti „Görög földön“, *Lehr* Vilmos „A magyar költészet kincsháza“, *Pozder* Károly „Ciceronis epistolae ed. Csengeri“, *Petz* Gedeon „Demek Német olvasókönyv“ című műveket. Külföldi irodalom, Philologiai programértekezések, Vegyesek, Könyvészet teszik a füzet nagyobbik felét.

A „*Történelmi Tár*“ becses folyóiratának III. füzete igen érdekes és változatos tartalommal jelent meg. *Weber* Samu a szepesi városok grófjai sorrendjét egészíti ki, *Beke* Antal folytatja az erdélyi káptalan gyulafehérvári levéltárának ismertetését, A. Á. Brandenburi Katalin és a diplomácia II. közleményét, *Szilágyi* Sándor a Rákóczyak levéltárából a VI. közleményt adja. *Lindner* Gusztáv Kolozs város levéltárából közöl 14 oklevelet. *Koncz* József a gróf Teleky-család marosvásárhelyi levéltárából közöl adatokat az 1667-ik év történetéhez, dr. *Komáromy* András pedig a báró Perényi-család levéltárából ad első közleményt 1603—1625. *Áldásy* Antal az 1707. ónodi országgyűlés egy kiadatlan naplóját teszi közzé. A „*Művelődéstörténeti adatok*“ részben *Szádeczky* Lajos közli gróf Bethlen Kata végrendeleteit és alapító levelét; *Kollányi* Ferencz két hagyatéki leltárt közöl, *Lehoczky* Tivadar a szatmári szűcsök 1564. évi privilegiumát, ifj. *Kemény* Lajos pedig János király számára könyvét 1537—40. A *Vegyes közlések* rovatban is több becses adatot találunk.

A *Protestáns Szemle* 6. füzetében *Thury* Etele értekezik Dragoni Gáspárról és a körmendi főiskoláról a XVI. században, *Paulik* János a halhatat-

lansági eszme történetéről, *Krupecz István* adalékokat ad a Luther-káté magyarhoni irodalmának történetéhez, *Egerházi Lajos* könyvismertetést ad (Péter evangéliuma és apokalypsise.) Erre irodalmi szemle következik.

„*Állatok védelme*“ című új *havi* folyóirat indult meg szept. 1-én a kolozsvári állatvédő egyesület kiadásában, annak buzgó elnöke Széchy Károlyné Lorencz Jozephine úrnő szerkesztésében. Általa nemcsak városunk tudományos folyóiratjainak száma szaporodott egy kis népszerű közlönnyel, de gazdagodik az egész hazai állatvédelem irodalma. S joggal írhatja a szerkesztő bekköszöntő cikkében, hogy e kis lap is azt hiszi magáról, hogy hézagpótló; mert — sajnos — az állatvédelem terén az „Orsz. Állatvédő-Egyesület“ időhöz nem kötött füzetein kívül, nincsen Magyarországon egyetlen lapocskája sem, amely ennek az eszmének szolgálja. Ezért a nemesczelű egyesület tagjainak ingyen küldi szét folyóiratját, idegeneknek meg *évi 1 frt*-nyi csekély előfizetési díjért, „a mint a missionáriusok küldik messi tengeren túl havi jelentéseiket, panaszaikat, kéréseiket a készséges hívőknek, minél bensőbb ragaszkodást, minél további terjesztést kérve.“ Hiszünk is, hogy el fog terjedni, mert összeállítva is ügyesen van. Az állatvédelelemről *De Gerando Antonina* és *Széckely Dénes* úr, de kiválóan érdekes a franciaországi állatvédelem ismertetése, hol a kormány évente ezeket költ rendszeresen erre. E mellett „Az állatok lelki világából“ cím alatt a *galambok családi életét* írja le szellemesen, egy német író, akár csak valami novellát olvasnánk. Vers is van benne *Gyulai Páltól*. „A két cicza meg a hamis gyerek“ című, a lapközöket pedig az állatvédelemre vonatkozó gondolatok, aforizmák töltik ki. Azonkívül hírek, apróságok, hasznos tudnivalók rekesztik be a címös lapot, mely havonta egy-egy ivnyí terjedelemben jelenik meg, s változatosságával reméljük kedves és tanúságos olvasmányul fog mindenfelé szolgálni.